

Romer i Sverige - tillsammans i förändring

Till

statsrådet Leif Blomberg
Inrikesdepartementet

Regeringen bemyndigade den 14 november 1996 statsrådet Leif Blomberg, Inrikesdepartementet, att tillsätta en arbetsgrupp (In 1996:E) inom Inrikesdepartementet, med uppgift att lämna förslag till insatser som kan främja romernas situation i det svenska samhället.

Den 29 november 1996 förordnades ordförande, departementsrådet Lars G. Johansson, Inrikesdepartementet samt ledamöterna pastor Lars Demetri, Nordiska Zigenarrådet, departementssekreteraren Helena Hagelroth, Arbetsmarknadsdepartementet, experten Hedi Bel Habib, Statens invandrarverk, sekreteraren Karl-Axel Johansson, Svenska kommunförbundet, kanslirådet Sören Kindlund, Socialdepartementet, konsulenten Stefano Kuzhikov, Nordiska Zigenarrådet, verksamhetsansvarige Ylva Nordling-Kroon, Forum för frivilligt socialt arbete, pressekreteraren Refik Sener, Inrikes-departementet, herr Aleka Stobin, Nordiska Zigenarrådet, kassören Ingrid Schiöler, Nordiska Zigenarrådet, departementssekreteraren Göran Ternbo, Jordbruksdepartementet samt departements-sekreteraren Catharina Wettergren, Utbildningsdepartementet. Som sekreterare i arbetsgruppen förordnades den 26 november 1996 departementssekreteraren Cissi N. Storck, Inrikesdepartementet.

Arbetsgruppen får härmed lämna sin rapport **Romer i Sverige - tillsammans i förändring**, Ds 1997:49. I arbetet med rapporten har samtliga ledamöter deltagit. En enig arbetsgrupp har härmed slutfört sitt arbete.

Stockholm i juni 1997.

Lars G. Johansson

Cissi N. Storck

1 Arbetsgruppens uppdrag	13
1.1 Bakgrund	13
1.2 Romer i Sverige - en situationsbeskrivning.....	14
1.3 Arbetsgruppen och dess uppdrag	15
2 Om romer	15
2.1 Romer - en Europeisk minoritet utan eget territorium	15
2.2 Allmän beskrivning om romska grupper i Sverige.....	17
2.3 De nyanlända romerna från f.d. Jugoslavien.....	20
2.4 Livsstilar och identiteter	22
2.5 Romska kvinnor	24
3 Utanförskap.....	31
3.1 Inledning	31
3.2 Grundskolan - hinder och möjligheter.....	32
3.3 Hälsotillstånd och sjukvård.....	35
3.4 Diskriminering	37
3.5 Få sysselsatta och många bidragsberoende.....	38
3.6 Utan sysselsättning - en grogrund för utanförskap	40
4 Utgångspunkter för våra förslag.....	41
4.1 Behov av en förändrad kunskapssyn och ny kunskap	42
4.2 En ömsesidig vilja till förändring och delaktighet.....	44
4.3 Tillsammans med romer - ett med perspektiv.....	44
4.4 Romskt föreningsliv.....	45
4.5 Se till individen	46
4.6 Romers rätt till romska förebilder	47
4.7 Barn och ungdomar måste prioriteras.....	48
4.8 Särskilda insatser behövs.....	48
4.9 Minoritetsspråkkommittén	49
5 Pågående verksamheter och utvecklingsarbete	50
5.1 Inom barnomsorgen och grundskolan.....	50

5.2 Inom vuxenutbildningen.....	53
5.3 Inom socialtjänsten.....	55
5.4 Hos de romska föreningarna	57
5.5 Romer i trossamfunden.....	60
6 Arbetsgruppens synsätt och rekommendationer	62
6.1 Inledning.....	62
6.2 Samverkan med romska organisationer	62
6.3 Ökad kunskap om romsk kultur och tradition	64
6.4 Romska förebilder och romsk kompetens	66
6.5 Barn och ungdomar	67
6.6 Vuxenutbildning och arbetsmarknad	70
6.7 Socialtjänsten.....	73
6.8 De nyanlända romerna från f.d. Jugoslavien.....	74
7 Arbetsgruppens förslag.....	76
7.1 Inledning.....	76
7.2 Statens roll för att förbättra romernas situation	77
7.3 Framtida nationellt ansvar för att förbättra romernas situation.....	78
7.4 Utbildning och kunskapsspridning.....	79
7.5 Stöd till Nordiska Zigenarrådet/Romska organisationer för medverkan i förändringsprocessen	80
7.6 Medel för extraordinära kostnader för insatser i samband med flyktingmottagandet - nyanlända romer	82
7.7 Medel till insatser i invandrartäta bostadsområden	82
7.8 Prioritering av romer vid fördelning av vissa andra medel..	84
7.9 Uppdrag till centrala myndigheter	86
7.10 Arbetsgrupp med syfte att förbättra romernas situation - dess framtida mandat.....	88

Bilaga: En integrerad svensk romsk tjej berättar.

Sammanfattning

Arbetsgruppens uppdrag har varit att lämna förslag till insatser som kan främja romernas situation i det svenska samhället. En utgångspunkt för arbetet har varit den situationsbeskrivning som ges i rapporten **Romer i Sverige**, vilken tagits fram av Statens invandrarverk och Nordiska Zigenarrådet och överlämnades till regeringen våren 1996. Arbetsgruppen har haft en bred sammansättning och har bestått av representanter för departement, Statens invandrarverk och organisationer inklusive fyra representanter för romskt föreningsliv. Arbetsgruppen har varit enig om de synsätt och de rekommendationer och förslag som nu redovisas. Gruppen har kompletterat den beskrivning som ges i rapporten **Romer i Sverige** genom eget utredningsarbete samt studiebesök. Detta gäller särskilt situationen för de nyanlända romerna från f.d. Jugoslavien och romska kvinnor men även i fråga om barn och ungdom.

Arbetsgruppen redovisar i rapporten dels ett synsätt och allmänna rekommendationer för arbetet med att främja romernas situation, dels ett antal konkreta förslag. En viktig utgångspunkt för arbetsgruppens synsätt och förslag är den syn på integration som gruppen har utvecklat. Arbetsgruppens grundsyn är att integration består av ömsesidiga förändringsprocesser genom vilka individer eller grupper med skild kulturell, språklig, religiös eller etnisk bakgrund förenas med varandra till nya helheter. Ett integrerat samhälle innebär att dess medlemmar bygger upp gemensamma värden bortom skillnaderna.

Arbetsgruppens synsätt och rekommendationer kan sammanfattas i följande åtta punkter.

- ☒ Behov av förändrad kunskap och ny kunskapssyn.
- ☒ En ömsesidig vilja till förändring och delaktighet.
- ☒ Tillsammans med romer - ett medperspektiv.

- ⊠ Se till individen.
- ⊠ Samverkan med romskt föreningsliv, församlingar och andra romska nätverk.
- ⊠ Romers rätt till romska förebilder.
- ⊠ Barn och ungdomar måste prioriteras.
- ⊠ Särskilda insatser behövs.

Arbetsgruppen lämnar dessutom ett antal konkreta förslag till direkta statliga insatser.

Statens roll för att förbättra romernas situation

Statens roll för att stärka romernas ställning har flera dimensioner. En är att synliggöra frågan. Det bör också vara en statlig roll att stimulera och initiera insatser som syftar till att ge romerna likvärdiga förutsättningar och levnadsbetingelser. Att genomföra insatserna bör däremot vara en angelägenhet för lokalsamhället, kommuner, föreningsliv osv. Det bör vidare vara en uppgift för staten att underlätta och uppmuntra metodutveckling.

Framtida nationellt ansvar för att förbättra romernas situation

I maj 1997 lämnade en särskild utredare förslag att en ny myndighet med ansvar för integrationsfrågor bildas under 1998. En proposition om integrationspolitiken, som bl.a. kommer att behandla frågan om en ny myndighet och dess uppgifter är planerad till september månad 1997. Senast den sista september 1997 redovisar Minoritetsspråkskommittén sitt utredningsuppdrag. Kommitténs förslag kan resultera i betydande förändringar när det gäller romani och romernas ställning.

Mot bakgrund av det pågående utrednings- och beredningsarbetet har arbetsgruppen bedömt att det ännu inte är möjligt att lämna förslag om var det nationella ansvaret för att driva romska frågor långsiktigt bör ligga.

Arbetsgruppen föreslår därför att den under en övergångsperiod ges uppdraget att vara nationellt pådrivande för att främja romernas situation och fungera som motor i det kommande arbetet med att genomdriva arbetsgruppens förslag.

Utbildning och kunskapsspridning

En viktig uppgift för det organ som skall vara nationellt pådrivande i romska frågor är att se till att kunskaper om romernas situation förbättras och sprids. Det gäller även utveckling av arbetsmetoder. Kunskapsspridning kan ske på olika sätt, t.ex. genom seminarier och konferenser, och arbetsgruppen bör initiera sådana aktiviteter. De bör präglas av ett *tillsammans med* romer perspektiv och romerna bör själva spela en aktiv roll i detta arbete.

Stöd till Nordiska Zigenarrådet/Romska organisationer för medverkan i förändringsprocessen

Det arbetssätt som arbetsgruppen har föreslagit är tidsmässigt resurskrävande och förutsätter en omfattande romsk medverkan. Arbetsgruppen har gjort bedömningen att en sådan medverkan är så omfattande att den rimligtvis inte kan ske enbart inom ramen för frivilligt oavlönat arbete. Arbetsgruppen föreslår därför statligt stöd för romsk medverkan i utvecklingsarbetet med att förbättra romernas situation.

Medel för extraordinära kostnader för insatser i samband med flyktingmottagandet - nyanlända romer

Arbetsgruppen har dragit slutsatsen att det finns ett stort behov av särskilda insatser för många av de bosniska flyktingar av romskt ursprung som tagits emot i kommunerna under de senaste åren och att sådana insatser kan medföra betydande kostnader. Arbetsgruppen föreslår därför att del av de 45 miljoner kronor som Statens invandrarverk disponerar för extraordinära kostnader inom flyktingmottagandet används för att stödja de nyanlända romerna.

Mot bakgrund av de nyanlända romernas utsatta situation förelår arbetsgruppen vidare att Statens invandrarverk ges i uppdrag att till regeringen lämna en situationsbeskrivning för gruppen.

Medel till insatser i invandrantäta bostadsområden

Inrikesdepartementet disponerar för år 1997 125 miljoner kronor för insatser i invandrantäta bostadsområden. Det långsiktiga målet med satsningen är att bryta den tilltagande segregationen och vända utvecklingen i positiv riktning. Detta skall göras utifrån ett underifrånperspektiv. I de flesta kommuner och stadsdelar där aktiviteter nu pågår bor även många romer. Arbetsgruppen anser att det är nödvändigt att romerna involveras i det pågående arbetet. Arbetsgruppens bedömning är att det skulle ha ett mycket stort värde om det t.ex. gavs möjlighet att satsa rejält på romska barn. Om man vill gå vidare mot en sådan verksamhet innebär det att romerna, i enlighet med underfrånspektivet, måste föra en dialog med de aktuella kommunerna.

Prioritering av romer vid fördelning av vissa andra medel

Arbetsgruppen har inventerat vilka särskilda statliga resurser som kan komma i fråga när det gäller ett kommande förändrings- och utvecklingsarbete. Arbetsgruppen föreslår att romer uttryckligen skall prioriteras vid fördelning av dessa medel.

Arbetsgruppen med syfte att förbättra romernas situation - dess framtida mandat

Arbetsgruppens förslag är att den nuvarande arbetsgruppen ges mandat att under en övergångsperiod ha nationellt ansvar för att följa och driva på arbetet med att förbättra romernas situation i linje med de förslag och synsätt som redovisats. Den operativa funktionen bör respektive myndigheter ansvara för. Arbetsgruppens förslag medför inga förändringar det gäller det ansvar som Statens invandrarverk har idag. Arbetsgruppen föreslår att den nuvarande arbetsgruppen ges en ny start med uppdrag att fungera som motor för att förbättra romernas situation redan tidigt på hösten 1997.

1 Arbetsgruppens uppdrag

1.1 Bakgrund

En av Statens invandrarverks uppgifter är enligt regleringsbrevet att bevaka och följa insatser och åtgärder som görs för att främja invandrares sociala och kulturella situation i Sverige. Detta arbete redovisas bl.a. genom att verket i rapportform gör en beskrivning av hur situationen är för en viss invandrargrupp. Situationsbeskrivningen kan också gälla en viss invandrarrelaterad fråga eller utvärdering.

Våren 1996 överlämnade Invandrarverket till regeringen en rapport som heter **Romer i Sverige**. I rapporten ges en beskrivning av livsvillkoren för de olika romska kulturgrupperna som numera lever i Sverige. Rapporten innehåller även förslag till insatser som kan främja romernas situation. Den har tagits fram av en arbetsgrupp bestående av representanter för Statens invandrarverk och Nordiska Zigenarrådet. Det arbetssätt och den samverkan som vuxit fram mellan myndigheten Invandrarverket och romskt organisationsliv är i flera avseenden banbrytande och unikt.

1.2 Romer i Sverige - en situationsbeskrivning

Den beskrivning av utvecklingen av romernas levnadsvillkor som ges i rapporten är i flera avseenden oroväckande. Den generella bilden är att många romer befinner sig i en särskilt utsatt situation inom praktiskt taget alla samhällsområden. Det gäller bl.a. utbildning, arbete, boende, hälsa och möjlighet att vara delaktig i samhället på lika villkor.

De romska barnen går i de lägre klasserna i skolan ungefär som andra barn även om frånvaron är hög. Under högstadiet blir emellertid frånvaron stor. Av dem som avslutar årskurs nio är det många som saknar fullständiga betyg och det är vanligt med stora kunskapsluckor. De romska flickorna har särskilt stor frånvaro på högstadiet och det är relativt ovanligt med fullständig grundskola. Ytterst få romska elever går vidare till gymnasieskolan. Det är också få av barnen som deltar i hemspråksundervisning och det råder brist på läromedel på romani.

Flertalet romer står utanför arbetsmarknaden och många är beroende av bidrag. Den tilltagande ekonomiska och sociala segregationen är ett av de allvarligaste och mest oroande problemen i dagens Sverige. Denna slår många gånger hårt mot romerna. I Sverige, liksom i många andra europeiska länder, har under senare år främlingsfientlighet och rasism varit omfattande. Det har förekommit våldshandlingar med rasistiska inslag och mer eller mindre öppen diskriminering på etnisk grund i olika situationer. Även detta möter romerna.

Sammanfattningsvis är det en dyster verklighetsbild av romska levnadsvillkor som ges i situationsbeskrivningen. Det är kanske fråga om romernas möjlighet att överleva som folk och etnisk grupp.

1.3 Arbetsgruppen och dess uppdrag

Som reaktion på rapporten **Romer i Sverige** beslutade regeringen den 14 november 1996 att inom Inrikesdepartementet tillsätta en arbetsgrupp med uppgift att lämna förslag till insatser som kan främja romernas situation i det svenska samhället. I arbetsgruppen ingår representanter för Social-, Utbildnings-, Jordbruks-, Arbetsmarknads- och Inrikesdepartementen samt Nordiska Zigenarrådet, Statens invandrarverk, Svenska Kommunförbundet och Forum för frivilligt socialt arbete.

Arbetsgruppens huvuduppgift är att presentera förslag till åtgärder för att främja romernas ställning i samhället. De åtgärder som föreslås syftar till att ett långsiktigt och kontinuerligt arbete skall bedrivas på detta område. Utgångspunkten för arbetet har varit den situationsbeskrivning som ges i rapporten **Romer i Sverige**. Genom den här rapporten redovisar nu arbetsgruppen sitt uppdrag till regeringen.

2 Om romer

2.1 Romer - en Europeisk minoritet utan eget territorium

Europas romer anses vara ättlingar till de människor som århundraden kring tusentalet av okänd anledning lämnade sina hem i Nordvästra

Indien och delar av nuvarande Pakistan för den långa vandringen mot Europa. Lingvistisk forskning har påvisat det nära släktskapet mellan nordindiska språk som hindi och punjabi och romani, romernas språk. Det är de persiska och kurdiska låneorden i språket som tyder på att vandringen gick genom Persien och Armenien mot Grekland. Från Kreta finns uppgifter om romer redan år 1322. De indiska utvandrarerna spred sig sedan över Europa. En del av dem blev bofasta medan andra fortsatte ett nomadiserande liv. Olai Petri berättar i Stockholms stads tänkebok om ett stort romskt följe som besökte staden år 1512. Oavsett var i Europa romerna vistades så förföljdes de mer eller mindre, ofta med oerhörd grymhet och hot om dödsstraff om de inte lämnade landet i fråga.

Under 1860-talet inleddes en omfattande romsk folkförflyttning från dåvarande Valakiet (ungefär dagens Rumänien och delar av Ungern). Där hade romerna under flera hundra år levt som livegna vilket nu upphörde. Många av de romska grupperna kalderascha och lovara har sin bakgrund i detta område. Kring sekelskiftet och under nittonhundratalets första hälft kunde romerna i Europa fortfarande försörja sig på traditionellt sätt genom förtenning, hästhandel, spådom m.m. Många var skickliga musiker och man uppträdde med sång och dans. En del romska grupper var bofasta medan andra var nomader och reste omkring med häst och vagn och bodde i tält. Så småningom skaffade sig en del bil och husvagn men fortsatte ett ambulerande liv.

Redan under 1920-talet började romska föreningar att växa fram i Europa. Det gällde i synnerhet i sådana länder där många romer levde eller de länder inom vilka man brukade resa omkring. Andra världskriget förhindrade denna utveckling. Nazisternas förföljelse av vissa folkgrupper drabbade romerna oerhört hårt. I många länder utrotades de nästan helt. De traumatiska effekterna av förintelsen har påverkat romers självbild och situation i hela Europa. Till bilden hör också att romernas lidanden under denna period förblivit tämligen okända bland en bred allmänhet.

Europarådet har uppskattat antalet romer i Europa till mellan åtta och tio miljoner. Det finns även ett relativt stort antal romer som har

lämnat Europa och lever i USA, Latinamerika och Australien. Under 1990-talet har romernas situation alltmer uppmärksammats av olika internationella organisationer. Ett antal utredningar, rekommendationer och resolutioner för att förbättra deras situation har lagts fram av Förenta Nationerna, Europarådet, Europeiska unionen och Organisationen för säkerhet och samarbete i Europa (OSSE). Gemensamt för dessa rekommendationer m.m. är betoningen av att romerna skall vara delaktiga i frågor som rör dem.

Europarådets parlamentarikerförsamling antog år 1993 en särskild rekommendation 1203 ”On the Situation of Gypsies in Europe”. Rekommendation 1203 betonar att romerna (gypsies) har en särställning som europeisk minoritet. Rekommendationen föreslår att medlemsländernas regeringar eller myndigheter vidtar åtgärder avseende romer inom en mängd olika områden. Det gäller t.ex. kultur, utbildning, information/upplysning, jämlikhet och dagligt liv. Inom OSSE har romerna (roma/sinti) tillerkänts status som minoritetsgrupp i Europa eftersom de saknar eget hemland.

År 1994 inrättade OSSE en särskilt informationskontor för romska frågor, ”Contact Point”, i Warszawa med uppgift att samla information och främja utbyte av erfarenheter mellan medlemsstaterna och även internationella och frivilliga organisationer.

2.2 Allmän beskrivning om romska grupper i Sverige

Som tidigare nämnts har romerna en lång historia i Sverige. Olai Petri kallade dem Tater i sin beskrivning. Fram till för ungefär hundra år sedan tycks man i Sverige omväxlande ha kallat dem tattare eller zigenare. Ett mycket stort antal av de romer som nådde Sverige tidigast har under århundraden förpassats till Finland, vid den tidpunkten en del av det svenska riket. Många av de finska romerna har inom ramen för den gemensamma nordiska arbetsmarknaden

numera flyttat till Sverige och det är vanligt att de har svenska efternamn.

Under andra hälften av 1800-talet skedde en romsk invandring genom att ett antal familjer kom till Sverige via Ryssland från det tidigare nämnda Valakiet. Det är ättlingar till dessa familjer som brukar kallas svenska zigenare eller romer.

Mellan 1914 och 1954 var det i princip omöjligt för romer från andra länder att kunna slå sig ned i Sverige. De s.k. utomnordiska romerna, som i dag är i majoritet i Sverige, har kommit under 1960-talet och senare. En del av dem kom hit genom arbetskraftsinvandringen, t.ex. från dåvarande Jugoslavien och andra som flyktingar. Som en konsekvens av det forna Jugoslaviens sammanbrott uppskattas ungefär 4 000 romer ha fått en fristad i Sverige. Antalet romer som lever i Sverige har av Nordiska Zigenarrådet uppskattats till sammanlagt 15 - 20 000 personer.

Mot den här bakgrunden är det lätt att inse att Sveriges romska befolkning inte är homogen. Det finns variationer i den romani som talas, bl.a. beroende på interaktionen med det språk som talats av den omgivande befolkningen. Det är också av betydelse att romani ända till för några årtionden sedan enbart har varit ett talat språk. Numera pågår ett intensivt arbete för att utveckla romani och dess variationer till skriftspråk. Fortfarande gäller dock att romsk kultur i hög grad är en muntlig kultur. Det finns ett stort behov av böcker, tidningar och läromedel på romani. Förutom de språkliga variationerna finns skillnader och variationer mellan de olika grupperna när det gäller tradition och kultur.

Trots variationerna är det angeläget att understryka att romerna är och känner sig som ett folk och att det som är gemensamt för de olika grupperna är av stor betydelse och förenar dem i den romska identiteten. Det är språket, medvetenheten om ett gemensamt ursprung, likartade värderingar, traditioner, kultur och erfarenheter som alla assimileringförsök till trots visat sig vara en kraftfull kulturbärande styrka. När det gäller religion har romerna som regel antagit den omgivande befolkningens religion. Bland romer finns katoliker, grekiskt ortodoxa, protestantiska och muslimska trosbekännare m.fl.

I Sverige finns för närvarande ett stort andligt intresse bland romerna och många har sökt sig till frikyrkorna.

Romer bor framförallt i de tre storstäderna Stockholm, Göteborg och Malmö och deras grannkommuner och ofta i s.k. invandrantäta bostadsområden. Bortsett från storstadsregionerna bor romer i större utsträckning i Norrköping, Sundsvall, Örnsköldsvik, Härnösand, Umeå, Haparanda, Eskilstuna, Katrineholm, Borås, Västerås, Örebro, Helsingborg och Landskrona. Det bor också romer i ett antal mindre kommuner.

Boendet och svårigheten att få en bostad med eget kontrakt är ett av de största problemen för romerna i dag. Dels förekommer diskriminering. Dessutom är det nästan omöjligt för en romsk familj att få ett förstahands kontrakt på en bostad. Man blir helt enkelt, som andra i samma situation, inte godkänd av värden som hyresgäst på grund av att man är arbetslös eller har alltför låg inkomst i förhållande till försörjningsbördan. En annan anledning och hinder på bostadsmarknaden är den stora skuldbörda som många romer har dragit på sig. Det är också vanligt att de stora romska barnfamiljerna är mycket trångbodda.

En annan vanlig situation är att en familj som har en egen bostad under mycket lång tid har ett antal bostadslösa släktingar boende hos sig. En del av de bostadslösa romerna står i kö för någon form av bostadssocial lägenhet. Kötiden är på många håll årtal. Det förekommer också att bostadslösa romska familjer av socialförvaltningarna hänvisas till campingplatser där man bor i husvagn eller små campingstugor. Det förekommer även att romer bor i egna småhus.

2.3 De nyanlända romerna från f.d. Jugoslavien

Av de flyktingar från f.d. Jugoslavien som har fått uppehållstillstånd i Sverige uppskattas, som nämnts, ca. 4 000 vara av romskt ursprung. Det har varit svårt att få fram underlag om de nyanlända romernas situation. Den beskrivning som arbetsgruppen nu lämnar grundar sig på personliga möten med ungefär 100 hushåll i Göteborgsregionen med ungefär 800 familjemedlemmar. Ganska många av dem kommer från Banja Luka.

När flyktingarna från det sönderfallande Jugoslavien började anlända till Sverige i början av 1990-talet, var de som hade romskt ursprung ofta romer från Serbien. En del kom från Belgrad eller dess närhet, andra var romer från Kosovo eller Makedonien. Så småningom kom även de bosniska romerna, från Banja Luka men även från andra orter, som numera är etnisk rensade (Republika Srpska). Det har även kommit romer från Sarajevo. Flertalet av romerna från olika delar av det forna Jugoslavien är muslimer.

Många romer från f.d. Jugoslavien har levt i ett utanförskap som har präglat deras tillvaro. De olika delarna av dåvarande Jugoslavien var även före kriget mycket varierande, vilket har påverkat de etniska minoriteterna som har bott inom olika områden. I Makedonien t.ex. levde en stor romsk befolkning under ganska goda förhållanden. Man hade egna radio- och TV sändningar på romani och en egen teater.

I Bosnien har romerna haft ett annat utgångsläge. Romerna har tillhört dem som man inte umgicks eller beblandade sig med, de "smutsiga och utbildade". Naturligtvis har det funnits integrerade romer även i Bosnien men en betydande del av dess romska befolkning har levt i ett utanförskap. Den övriga befolkningen i Bosnien har sett ned på romerna och undvikit kontakt med dem. Några represen

tanter från gruppen nyanlända bosniska romer har berättat hur det var i deras hemtrakter och hur de levde.

Före kriget var deras liv relativt okomplicerat. Man levde av de inkomster som gick att få. Det går att identifiera åtminstone fyra olika grupper bland romerna från t.ex. Banja Luka. De som bodde i tält, de utbildade (vilket i själva verket var en ganska liten grupp bestående av fem familjer), de som bedrev handel (småsaker, kläder) och de som klädde sig i ”fula” kläder och försörjde sig genom att tigga.

Diskriminering har varit vanlig men eftersom det fanns så många romer på samma ort har de känt styrka från den egna gruppen och inte behövt konfronteras med icke-romer i någon högre grad.

Många av de bosniska romerna menar att de har varit utsatta för etnisk rensning från alla håll, av de bosniska muslimerna, serberna och kroaterna. Även omvärlden har i perioder inte uppmärksammat deras utsatta situation. Många av de bosniska romerna kom först i slutet av kriget till läger i Kroatien, bl.a. till Gacinci och Varazdin.

När de nu har kommit till Sverige, har de kommit för att stanna. De flesta varken kan eller vill återvända eftersom de har fördrivits från sina tidigare hemtrakter och genom att de som romer är sårbara. Det finns även ett mindre antal romer bland bosnienkroaterna som har fått avslag på sin ansökan om uppehållstillstånd och som fortfarande vistas i Sverige. Dessutom finns ett antal romer, bl.a. barnfamiljer som kom till Sverige åren 1993 och 1994 vars ansökan om uppehållstillstånd ännu inte har lett till beslut av Invandrarverket. Ytterligare ett antal romer har överklagat sina avslagsbeslut till Utlänningsnämnden och vistas i Sverige medan de väntar på nämndens besked. Det förekommer ofta att de som inte har uppehållstillstånd bor inneboende hos släktingar som har uppehållstillstånd. Ett sådant boende innebär ofta att ett mycket stort antal människor bor i en lägenhet, vilket föranleder att grannarna klagar.

Innan kriget i Jugoslavien bröt ut fanns vissa verksamheter i landet som syftade till att förbättra de romska gruppernas livsbetingelser. Det är i dag svårt att få detta dokumenterat. Man måste även komma ihåg att det levde ungefär en miljon romer i dåvarande Jugoslavien. Den sociologiska forskningen kring romer i Centraleuropa ger en samstämmig bild av en etnisk befolkningsgrupp som hela tiden har

behandlats som de minst önskade, samhällets paria.

I den här bakgrunden kan finnas förklaringar till att de bosniska romerna vid ankomsten till Sverige varit så försiktiga med att berätta om sitt etniska ursprung.

Många har föredragit att kalla sig muslimer. Man har på senare år så starkt upplevt att den romska etniciteten varit den starkaste anledningen till att man behandlats så grymt av sina tidigare landsmän.

Många av de bosniska romerna anser sig inte tillhöra någon speciell nation, det är ju romer.

Under en mycket lång tid fanns endast ett par hundra personer bland bosnierna som uppgav sig vara romer enligt Invandrarverkets statistik. Det verkliga antalet var flera tusen romer. Det finns fortfarande kommuner som inte är medvetna om att man har tagit emot romska flyktingar.

De nyanlända romerna bor i storstäderna och kranskommunerna men även i Umeå, Norrköping, Sundsvall, Landskrona och även i många mindre kommuner.

När det gäller kontakten mellan de bosniska romerna och andra romska grupper i Sverige är den liten. Undantag finns. Vissa gemensamma föreningsaktiviteter som work-out grupp, sygrupp m.m. som direkt vänder sig till kvinnor har genomförts gemensamt med de nyanlända och romer från Jugoslavien med lång vistelsetid i Sverige bakom sig.

2.4 Livsstilar och identiteter

Att med några få rader beskriva romsk livsstil och identitet är inte möjligt. Vi vill ändå försöka peka på några grundläggande faktorer som är av central betydelse i den romska identiteten. Den kanske viktigaste frågan för en rom är familjens välgång och då inte begränsat till kärnfamiljen. Familjens intresse går före individens. Solidaritet och lojalitet med familjen, släkten och dess nätverk ställer krav på socialt,

ekonomiskt och känslomässigt stöd hos alla inom gruppen. Omsorg om människan och mänskliga relationer är utmärkande och högt värderat inom den vidgade familjen och gruppen. Glädje och sorg är i påfallande hög grad en gemensam angelägenhet liksom det är en självklarhet att aktivt visa sitt deltagande och stöd. Även frågor som äktenskap och andra familjeangelägenheter, sjukdom och sorg är händelser som engagerar inte bara kärnfamiljen utan hela släkten i större utsträckning än hos andra. Barnens välgång och uppfostran är också en angelägenhet som alla deltar i. Äldre romer bemöts med stor respekt och ålderssvaga eller sjuka familjemedlemmar tas om hand med genuin omsorg.

Det romska samhället påminner i vissa avseenden om ett hierarkiskt uppbyggt stamsamhälle. Män och kvinnor har olika roller och de äldre värderas högre än yngre människor. Ett utmärkande drag i den traditionella romska kulturen är "rituell renhet". Begreppet rituell renhet omfattar en mängd koder och regler om hur man agerar i olika situationer, vilket kan vara viktigt för många av de romska grupperna.

Förhållandet till icke-romer, gadjer, har historiskt sett präglats av att romerna inte har strävat efter att utveckla sina kontakter med dem på ett personligt plan. Det kanske snarare har varit det motsatta. En mer eller mindre fiendlig omgivning och direkt förföljelse har bidragit till att den egna släkten och gruppen blivit centrala för romsk trygghet och liv. Den här avvaktande inställningen mot icke-romer har emellertid inte hindrat att romer i alla tider har haft ett livligt ekonomiskt samarbete med icke-romer. Det gäller t.ex. försäljning av tjänster och varor, säsongarbete, musik och andra former av underhållning.

Romsk identitet är stark i Sverige trots att livet för romerna här har förändrats radikalt under de sista 30-40 åren. Den kanske viktigaste förändringen är när romerna under 1960-talet fick möjlighet att bli bofasta och därmed tillgång till mer regelbunden skolundervisning. Detta har fört med sig att romerna numera har kontakter med den omgivande befolkningen på ett helt annat sätt än tidigare. Detta gäller inte minst skolbarnen. Ungdomarna möter på samma sätt som svenska ungdomar risken att hamna i dåligt sällskap, missbruk och kriminalitet. Det moderna svenska samhället med dess individualism och inbördes tävlan står i kontrast till romska värderingar. Genom främst TV och

videofilmer har den kommersiella västerländska livsstilen kommit in i romernas vardagsrum. Här finns ett samhälle och en världsbild som både lockar och skrämmer. I denna brytningstid mellan gammalt och nytt ligger även stora möjligheter men också oro inför utvecklingen.

Tidigare nämndes att romsk identitet i Sverige anses vara stark. Även om detta är den allmänna bilden så finns det också, främst bland de yngre, individer som är på väg eller har förlorat sin romska identitet, sitt språk o.s.v. Det finns också romer som upplever att det inte längre är möjligt att vara rom i Sverige. För att kunna delta i det svenska samhälls- och yrkeslivet och undvika diskriminering och fördomar har man känt sig tvingad att dölja sin romska identitet. En del har t.o.m. tagit det stora steget och bytt till ett icke-romskt efternamn. Av likartade skäl finns det romer i Sverige, både sådana som har levt här länge och bland de nyanlända, som döljer eller tonar ned sitt romska ursprung.

2.5 Romska kvinnor

I bilagan till regeringens beslut att tillsätta den här arbetsgruppen anges vissa riktlinjer för arbetsgruppens uppgift. Bl.a. anges att alla förslag som läggs skall analyseras ur ett jämställdhetsperspektiv. I bilagan till regeringsbeslutet anges vidare: "För att undvika risken att ojämlika villkor och utanförskap permanentas är det angeläget att särskilt uppmärksamma de romska barnens och ungdomarnas behov av stöd. I det sammanhanget bör även kvinnornas situation och behov av utbildning och stöd behandlas".

Det är mot den bakgrunden som arbetsgruppen har bedömt att beskrivningen av romska kvinnor skall lyftas fram och få ett ganska omfattande utrymme i rapporten. Romska kvinnor lever under högst skilda livsbetingelser, beroende vilken grupp man tillhör. Om man beskriver de "svenska" romska kvinnorna måste man komma ihåg att det är en relativt låg medelålder, att de som är äldre (över 45 år

ungefär)i regel har en mycket dålig skolutbildning. Många har aldrig lyckats lära sig läsa, skriva eller räkna i någon högre grad och definitivt inte tillräckligt för att kunna gå ut och söka arbete. När kvinnorna inte längre har småbarn måste de oftast, enligt socialtjänstens krav, stå till arbetsmarknadens förfogande och aktivt söka arbete.

En av ledamöterna i Nordiska Zigenarrådet och arbetsgruppen har samtalat med svenska och andra romska kvinnor i olika åldrar, främst från Göteborgsregionen. Dessa samtal ligger till grund för den skildring som här ges. En del av samtalen har förts med den äldsta generationen svenska romska kvinnor, de som är födda på trettioalet. De är relativt få men har ofta nått en position som farmor, mormor och svärmor. Detta kan vara en tillräcklig karriär. Många av dem har upplevt usla förhållanden under sin uppväxttid. När de minns svårigheterna med att få vistas i en kommun, med kyrkobokföring, skolgång, få ransoneringskort under kriget eller få lägenhet och jämför detta med dagens förhållande, är de i regel mycket nöjda. Kanske har de börjat känna av att den sociala tryggheten blivit något sämre generellt sett, men rent personligen upplever denna generation kvinnor att de har fått mycket av samhället.

Den något yngre generationen, födda på femtio- och sextioalet, har inte riktigt samma inställning som de äldre kvinnorna. Bristande skolgång har alltid varit ett hinder för dem, skolan de först gick i tog ingen speciell hänsyn till deras romska ursprung. Det fanns inte heller hemspråkslärare eller speciallärare, som tog hand om dem som hade inlärningssvårigheter. Flera av kvinnorna gick i klasser där eleverna var flera år yngre, vilket inte ökade motivationen för skolarbetet. Skolgången blev också i många fall lidande av att föräldrar och äldre släktingar, som själva inte hade gått i skolan, hade uppfattningen att skolan inte var till någon nytta.

Bland de här kvinnorna som nu är i åldern 30-45 år finns en del i Göteborgsregionen, som är sysselsatta inom hemtjänsten. De är ofta anställda för att vårda en nära släkting som är gammal, handikappad eller allvarligt sjuk. Andra kvinnor arbetar i familjens glasskiosk vilket innebär att det är ett säsongarbete. Det finns också några gifta par som driver gatukök, vilket de trivs med trots att arbetet innebär oregelbundna inkomster. En nackdel är att jobbet medför sena kvällar

och är väldigt bundet. Bundenheten upplevs i synnerhet under de tider när andra släktingar reser runt i Sverige.

Det finns många bland de ännu yngre svenska romska kvinnorna, som betraktar kioskverksamhet med glass eller gatukök, som sin högsta dröm, att få syssla med något " eget". Att det finns förebilder för dessa kvinnor är av stor betydelse. Man vill jobba med något som man vet fungerar bland romer. Att sälja glass ställer krav på att vara serviceinriktad, kunna prata lättsamt med kunderna, vara trevlig kort sagt och detta är de romska kvinnorna oftast mycket bra på.

Även om det hägrar med jobb för många är ändå familjelivet det viktigaste. Det handlar om att ha man, barn och ett hem. Många av de yngre svenska romska kvinnorna har mycket få barn vilket är ett bekymmer för dem. Den absolut viktigaste händelsen i den romska kvinnans liv är att gifta sig och få familj.

De romska kvinnorna har stort behov av att kunna träffas för gemensamma aktiviteter till vilka de kan ta med sig sina barn. Det gäller t.ex. work-out, lära sig att simma i simhallen, gå på sykurs och liknande. Rent praktiskt är det ofta svårt att ordna gemensamma aktiviteter såvida inte någon i kretsen har kontakt med ett studieförbund, stadsdelsförvaltning eller liknande. Om kvinnorna i stället arrangerar aktiviteter i sina bostäder tillsammans med barnen blir det i regel klagomål från grannar. Klagomålen kan vara att kvinnorna är för många, för högljudda, inte ser efter sina barn etc.

Det finns också ett stort intresse för kulturella aktiviteter, t.ex. teater där romani på romani. Att lyssna på romsk musik är också efterlängtat. När någon artist, t.ex. Monica Caldaras och hennes "Gypsi brothers" från Malmö har uppträtt i Göteborg har det varit ett viktigt inslag i kulturlivet för stadens romer. De unga romska flickorna, som ofta själva tar danslektioner, har naturligtvis stort behov av och intresse att få se den egna gruppens kulturella uttrycksformer. Längtan efter kultur är stor men det blir problem när föreställningarna är dyra, då är det många som inte kan komma för att man helt enkelt inte har pengar till inträdet.

Bröllop är en släkthändelse som är viktig. Att gå på fest och träffa släktingar, som man kanske inte ser så ofta, kan vara roligare än att gå

på kulturarrangemang. De svenska romerna bor numera ganska utspridda över landet. Ett bröllop betyder att man får chansen att träffas. Som regel är festlokalen hyrd eftersom antalet gäster är så stort.

Några unga flickor bland de svenska romerna drömmer eller drömde om att skaffa sig god skolunderbyggnad för att sedan kunna vidareutbilda sig. En del skulle vilja bli socionomer, någon förskollärare och någon lärare i grundskolan. Ibland blir det äktenskap och familj som kommer och avbryter en sådan dröm. För många av dem är det otänkbart att studera efter det att man har gift sig och kanske fått barn, dvs. ungefär som det var i Sverige under femtiotalet. Det anses helt enkelt inte riktigt passande.

De polska romska kvinnorna tillhör familjer/storfamiljer som flyttade till Göteborg under åren 1976-1978. Åldersfördelningen skiljer sig en del jämfört med de svenska romska kvinnorna genom att det finns fler barn och unga kvinnor bland de polska romerna. De äldsta i gruppen är födda omkring år 1940. I den föregående generationen hade så gott som alla varit utsatta för förföljelse under andra världskriget och de flesta av dem är nu döda. Bland de nu levande fyrtioalisterna lider många av både psykiska och fysiska men, som resultat av läger-vistelse eller av att ha levt på flykt ute i de polska skogarna. Många av dem skulle säkert ha behövt eller behöver samtalsterapi men söker inte psykolog, eftersom det betraktas som skamligt. En vanlig upp-fattning är att det enbart är mentalt sjuka som behöver sådan hjälp och dit vill man inte räknas alternativt inte ha en hustru som kan uppfattas som "galen". De går i stället till vårdcentralen, som ofta har otillräckligt med tid för dessa patienter.

De yngre polska romska kvinnorna är födda på sextio- och sjuttio-tialen, antingen i Sverige eller också har de kommit hit som mycket unga. De har vuxit upp med mödrar med svåra psykiska och psykosomatiska problem efter naziförföljelser och de har fått skaffa sig en ny identitet, "polska" romer i Sverige. Många av dem har gift sig mycket unga. Det är vanligt att det ryms tre romska generationer under samma period som svensken hinner med en och en halv generation. Som exempel kan nämnas att de som var småflickor under sjuttioalet och gick på det speciella dagis som då fanns för polska romska barn i

Göteborg nu är gifta. Och de är också mormödrar eller på väg att bli.

Många av de unga kvinnorna som gift sig tidigt har en relativt god skolgång upp till årskurs sex. Därefter har det blivit mer problematiskt. En del av dem har långt senare återvänt till gymnasieförberedande eller speciell utbildning för romska ungdomar vid bl.a. Kortedalegymnasiet.

Detta gymnasium ligger nära det område där många av de polska romerna bor. De unga kvinnorna längtar efter att kunna göra någonting tillsammans. Bl.a. har man försökt ha en dansgrupp men brist på lokal och ekonomiskt stöd gjorde att de inte har kunnat fortsätta med den. Även aktiviteter som work-out och typiska kvinnliga aktiviteter efterfrågas.

Ett allmänt intryck är att de finska romska kvinnorna förefaller vara bättre grundutbildade än övriga romska kvinnor. Den relativt goda skolunderbyggnaden förhindrar inte att de finskromska kvinnor troligen är de som utsätts för den svåraste diskrimineringen. Många finska romska kvinnor uttrycker genom sin traditionella klädsel mycket tydligt sin romska identitet vilket gör dem lätta att identifiera som mål för diskriminering. Detta är en skillnad jämfört med romska kvinnor från andra grupper.

Diskriminering av finska romska kvinnor drabbar också deras barn. Att t.ex. inte få komma in i en affär eller restaurang, inte kunna få en lägenhet osv. och att alltid bli bedömd som en del av ett kollektiv, kan äventyra barnens uppväxtvillkor.

Det är inte heller lätt för mödrarna att förklara situationen för barnen. För att inte brytas ned måste man kanske ta till psykologiska försvarsmekanismer. Det finns många unga finskromska kvinnor som har förklarat att de själva ser som sin livsuppgift att förklara för en oförstående omvärld vad det är som det speciellt romska. Det kan gälla de viktigaste principerna för barnuppfostran, hur man ser på sig själv som tillhörande en minoritetsgrupp i förhållande till majoritetssamhället och mycket annat.

Flera kvinnor tycker att de skulle behöva mer konkret utbildning, för att kunna få ett passande jobb. För några år sedan när arbetsmarknaden fortfarande var god, fanns det flera städbolag, som specialiserat sig på att anställa finska romska kvinnor, eftersom de har

rykte om sig att vara extremt duktiga. De liksom många andra romska grupper framhåller vissa renlighetsprinciper som ytterst viktiga i det dagliga livet och detta har varit en bra kombination med lokalvårdsyrket. Bland kvinnorna finns även en del som är uppvuxna på landsbygden och är kunniga i djurskötsel, särskilt hästskötsel. Det finns i dag behov av sömmerskor och sömnadsateljéer, som kan sy den finskromska kvinnodräkten. Sådana verksamheter har startat på en del håll. Stödet från samhället har dock ofta varit dåligt. När det gäller satsning på utbildningar och yrken som är lämpliga och önskvärda för de finska romska kvinnorna ser en del av dem Finland som ett föregångsland.

Av de romer som kommit som flyktingar från f.d. Jugoslavien har många innan de kom till Sverige levt i storfamiljsgemenskap och med stora familjer. Deras liv har varit totalt annorlunda jämfört med det liv de nu lever i Sverige. Här bor kärnfamiljen tillsammans i moderna bostäder, något som känns främmande. I vissa områden har man lyckats få bostäder nära varandra. När det är varmt ute flyttar kvinnorna och barnen ut på gräsmattan med mat och dryck. Här kan man komma förbi och slå sig ner och äta en bit mat. Detta slags umgänge var det vanliga i hemlandet. Den här umgängesformen för med sig att man umgås i mycket stora grupper.

Många av kvinnorna från Bosnien och övriga f.d. Jugoslavien är analfabeter eller har mycket kort skolgång bakom sig. Det finns många som säger att de vill ha mer utbildning. Många kvinnor säger att de helst vill ha ett arbete direkt, kanske något som påminner om vad de sysslat med innan de kom till Sverige. Vanliga sysselsättningar har varit att fläta korgar, virka spetsdukar, samla skrot och bränna kabel för att sedan sälja metallerna, annan typ av försäljning eller tillfälliga jobb inom t.ex. jordbruket. Andra intresseområden är matlagning och sömnad av kläder.

Genomsnittsåldern bland de nyanlända romerna från Bosnien och övriga f.d. Jugoslavien är mycket låg. Det finns många barnfamiljer med drygt tjugoåriga tre- eller fyra barnsmödrar. Ganska många av de unga mödrarna saknar och är oroliga över sina föräldrar som kanske finns i flyktingläger i Kroatien eller har tillfälliga uppehållstillstånd i Tyskland och riskerar att mot sin vilja tvingas återvända till hemorten,

som är etniskt rensad.

Det är många bland de bosniska romska kvinnorna som säger att de känner sig vilsna i det svenska samhället. Själva kan de dålig svenska samtidigt som deras barn lär sig språket snabbt och börjar röra sig obehindrat långt utanför hemmet. Kvinnorna vill gärna diskutera svensk barnuppfostran och svenska normer men kan för dålig svenska för det. Dessutom finns ingen som har tid att diskutera med dem. Flera av kvinnorna har sagt att deras barn är speciellt vilda och bråkiga för de romska barnen "är sådana". De tycker att svenska barn är lugna och ordentliga.

Många av de nyanlända kvinnorna bär på svåra traumatiska upplevelser från kriget i Bosnien, sådant som man inte vill tala om. Här finns en parallell till dem som överlevde nazitidens koncentrationsläger. Man vill förtränga allt det hemska. Flera kvinnor har sagt att det är bäst att glömma, för då mår de bäst. Utmärkande för de senast anlända romska kvinnorna är att de inte klär sig på något speciellt romskt sätt. De ställer inte krav på att deras döttrar ska ha kjol på sig när de kommer i puberteten. Här går det bra med jeans, tights eller vad man har.

3 Utanförskap

3.1 Inledning

Romerna i Sverige förde, som nämnts, fram till 1960-talet ett nomadiserande liv. De försörjde sig genom häst- och annan handel, tivoli-verksamhet, förtäring/kopparslagning och andra verksamheter som kunde kombineras med ett ambulerande liv. När de till sist tilläts bli bofasta hade deras tidigare försörjningsmöjlighet så gott som upphört genom de strukturella förändringar av samhället som då skett. Den romska befolkningen var dåligt rustad att möta det industriella Sverige. Flertalet var analfabeter. Också i de fall när skolorna hade tagit emot romska elever blev skolgången flyktig med hänsyn till att man reste från plats till plats.

När romerna blev bofasta togs det på många håll i samhället för givet att de också skulle smälta in i samhället och assimileras eller integreras. Bakom sådana antaganden låg sannolikt föreställningar om att romsk kultur främst uttrycktes genom ett nomadiserande liv.

Dagens situation visar tydligt att de föreställningar och antaganden som fanns om följderna av bofasthet var förenklade och felaktiga. Flertalet romer lever fortfarande i utanförskap. Faktorer som kan ha spelat en roll är att det dels saknades en helhetssyn från samhället sida och att man dels inte involverade romer. Många av romerna var heller inte redo att axla den roll som förväntades av dem och de möttes även av fördomar från majoritetsbefolkningen. De insatser och bedömningar som gjordes var många gånger kortsiktiga.

Stora delar av den en romska befolkningen i Sverige är inte integrerad i det svenska samhället och samhället är inte integrerat bland dem.

Undantag finns givetvis. **Bilaga 2** innehåller en berättelse av en integrerad romsk tjej. Med begreppet integration avses här både en individuell och samhällelig process. Ett integrerat samhälle innebär att dess medlemmar bygger upp gemensamma värden bortom skillnaderna.

Om det varit så att utanförskapet enbart omfattat de romer som har invandrat till Sverige under senare år hade förklaringen kunnat vara den att det tar tid att bli delaktig i ett nytt och kanske annorlunda land. Nu är det tvärtom så att bristen på delaktighet och inflytande gäller alla romska grupper i Sverige. Det tycks sakna betydelse att man som grupp har levat i Sverige under fem generationer eller som de finska kaléromerna, har en nästan femhundra år gammal närvaro i den svenska och finska kulturvärlden. Det är ett faktum att romer i Sverige som grupp är utsatt och utanför och många gånger lever under svåra omständigheter. Det handlar om bristen på representation i olika samhällsorgan, etnisk diskriminering och ett utanförskap och segregation som växer. Det handlar om kunskap, arbete, utbildning och för många även om undervisning i svenska språket. För romer finns ett behov av insatser som gör att de ges förutsättningar att ta del av samhället på samma villkor som andra. Här krävs även en förändrad inställning från det svenska samhällets och majoritetsbefolkningens sida.

3.2 Grundskolan - hinder och möjligheter

Eftersom statistik grundad på etnicitet inte finns saknas uppgifter på nationell grund angående romska barns skolgång. Av statistik från grundskolan framgår att det läsåret 1995/96 fanns 699 elever som var berättigade till hemspråksundervisning i romani. Av dem deltog 236

elever i hemspråksundervisning i romani. Om en elev är berättigad till hemspråksundervisning i två hemspråk registreras bara den ena (om inte eleven deltar i undervisning i båda två). Det är dock ett väl känt faktum att många romska barn har svårigheter att finna sig tillrätta i skolan och att de behöver särskilda insatser. Från Stockholms stad finns uppgift om att endast en procent av de romska eleverna går ut grundskolan med fullständigt betyg. Enligt uppgift från år 1994 från Uppsala kommun hade ingen romsk elev gått ut grundskolan sedan 1970-talet.

Samtidigt har vi för första gången i Sverige en situation där romska skolbarn har föräldrar som själva har varit elever. Det är den första generationen romer med den erfarenheten. Även om inte så många av föräldrarna har fullständig grundskolekompetens och det finns kunskapsluckor så ligger en värdefull insikt i botten. Många i föräldrargenerationen har förknippat skoltiden med en känsla av att vara annorlunda, utanför och ensam. Andra har ljusare minnen och erfarenheter och gemensamt är att man som förälder är väl bekant med vad svensk grundskola innebär.

Arbetsgruppen har genom studiebesök och intervjuer försökt att bilda sig en uppfattning om hur det ser ut i skolan för romska elever. Även dagens romska elever lämnar skolan i förtid, frånvaron finns kvar som ett problem och kunskapsluckor följer. Det leder till att eleverna får svårt att hänga med. Känslan av att vara utanför och annorlunda har inte försvunnit. Den slutsats som måste dras är att skolan inte har lyckats med att möta de romska barnens behov. Romska föräldrar har naturligtvis också ett ansvar för sina barn även när det gäller skolarbetet. Att romerna i stort sett saknar skoltraditioner kan förklara varför en del romer inte anser att skolarbete är särskilt viktigt.

Tidigare fanns inom skolan öronmärkta pengar för romska elever för att ge dem särskilt stöd. Avveckling av dessa särskilda medel kan ha påverkat insatserna inom skolan. Det ansträngda ekonomiska läge som skolan befunnit sig i under senare år har ytterligare bidragit till minskat stöd. Många kommuner har i dag ett resursfördelningssystem med grundbidrag och tilläggsbidrag. Grundbidraget är avsett att täcka de normala kostnaderna för skolverksamheten. Tilläggsbidrag kan utgå till t.ex. elever med funktionshinder och elever som behöver

stödundervisning. Till den senare gruppen hör ofta romska elever.

Vad är det som gör att de romska barnen inte finner sig tillrätta och inte kommer till sin rätt i skolarbetet? Det finns sannolikt en mängd olika faktorer som bidrar till detta. Arbetsgruppen har varit i kontakt med personer som har en lång yrkesmässig erfarenhet av arbete med romska skolbarn. Förutom mer historiska skäl har dessa pekat på bl.a. attityden till romska barn hos skolans personal. Dialogen mellan elev, förälder och skolpersonal är mer eller mindre obefintlig.

Utvecklingssamtalen genomförs ibland inte alls eller fungerar dåligt. Det finns lärare som tar det mer eller mindre för givet att ett romskt barn inte skall hänga med i skolan. Däremot är det inte alltid lika självklart att tala med barnet och dess föräldrar om svårigheter och konstruktivt diskutera på vilket sätt barnet kan få stöd. Det finns ibland inte heller något större intresse från föräldrarna för en sådan dialog.

Det är vidare vanligt att romska barn placeras i en särskild undervisningsgrupp på skolorna. Är detta bra eller dåligt och varför är det så? Sker placeringen efter en individuell bedömning utifrån barnets behov eller för att läraren anser att barnet inte passar in i klassen? Den slutsats som arbetsgruppen har dragit är att det är alltför vanligt att romska elever inte blir sedda som individer och att kollektiva romska lösningar blir ett sätt att sopa ”problemet” under mattan.

Även om bilden är mörk när det gäller skolgång och utbildning för romernas barn så är det trots allt en positiv utveckling som pågår. Numera går romska barn i Sverige i skolan och det blir allt vanligare med längre skolgång än för bara tio år sedan. Allt fler romska barn deltar i förskoleverksamhet vilket underlättar skolgången. Allt fler romska föräldrar drömmer om att barnen skall få en ordentlig utbildning och ett bra yrke. Nya metoder och förändrade attityder behövs. En sådan förändringsprocess inom förskolan, skolan, pedagogiken och hos romerna själva tar tid. Arbetsgruppen har också sett flera tecken på att den här processen redan har börjat och lämnar i avsnittet 7.

Arbetsgruppens förslag, förslag som syftar till att påskynda och driva utvecklingen framåt.

3.3 Hälsotillstånd och sjukvård

De uppgifter som lämnas i det här avsnittet är främst hämtade från rapporten **Romer i Sverige**. Det har inte varit möjligt för arbetsgruppen att få fram dokumenterade fakta om hälsotillståndet för romer i Sverige. Av rapporten framgår att enligt en UNICEF-rapport från år 1993 var den förväntade medellivslängden för en rom i Ungern 15 år kortare än för den genomsnittlige ungraren, att fler nyfödda var underviktiga samt barndödligheten högre än hos den övriga befolkningen. Det nämns även att tuberkulos och hepatit är vanligare bland romernas barn än hos andra barn i Europa.

En mer aktuell beskrivning av situationen ges i den av Europarådets migrationskommitté år 1995 antagna rapporten "The situation of Gypsies (Roma and Sinti)" som bekräftar den bild som lämnas i UNICEF-rapporten. Vidare påpekas att romernas demografiska struktur överensstämmer med den som finns i utvecklingsländer vilket medför en sannolik befolkningsökning på sikt. Med hänsyn till att flertalet av Sveriges romer är utomnordiska "invandrare" från Europa är det sannolikt att de europeiska uppgifterna även är relevanta för romer i Sverige. Allmänt för den romska befolkningsgruppen i Sverige tycks gälla att bruket av mediciner i alla åldersgrupper är utbrett och omfattande.

Arbetsgruppen har uppmärksammats på att de romska barnen inte alltid får den hälso- och sjukvård som de behöver därför att barnens föräldrar, trots att de är mycket måna om sin barn, på grund av okunnighet inte har förstått hur viktigt det är. Det förekommer t.ex. att barn som behöver hörapparat eller glasögon inte har detta. Det finns också många romer som inte har någon kunskap om vad ett förståndshandikapp medför och vilken hjälp som finns att få. Vidare förekommer uppgifter om att romska barn saknar fullständigt vaccinationskydd och att de är överrepresenterade i olycksfallsstatistiken. I det här sammanhanget finns samma behov av upplysning hos många romer som hos invandrare i Sverige med ursprung i den utomeuropeiska landsbygden.

Bland romer i Sverige finns, som tidigare nämnts, människor som själva eller vars nära anhöriga har suttit i koncentrationsläger under

andra världskriget. Bland dem finns människor som gömt sig i Europas skogar under krigsåren. Många av dem är borta nu men deras barn lever och deras uppväxt har djupt präglats av föräldrarnas trauma. Bland de nyanlända romerna finns många som bär på obearbetade svåra upplevelser från krigets f.d. Jugoslavien. Detta kan ge långsiktiga konsekvenser i framtiden. Den syn på psykisk ohälsa som många romer har, bidrar till att försvåra situationen, eftersom man drar sig för att söka professionell hjälp för sitt lidande.

Det finns visserligen ingen statistik men fortlöpande uppgifter som arbetsgruppen har tagit del av tyder på att det finns påfallande likheter mellan de bosniska romerna och människor från u-länder. Det gäller t.ex. medellivslängd, antal barn i familjen, analfabetism/skolgång, sjukdomar, inkomst och många fler variabler.

När det gäller romer i sjukdom och sjukvård finns några karaktäristiska drag. Det är inte vår avsikt att generalisera eller måla en exotisk bild men vi vill ändå beröra frågan. Många sjukdomstillstånd hos den romska befolkningen kan sättas i samband med dess utsatta situation. Det kan vara sviter av ett liv i samhällets utkant, understimulering, kost- och motionsvanor och dåligt vaccinationsskydd eller att man har vuxit upp i tält. Många romer som bott länge i Sverige är förtidspensionärer på grund av sjukdom.

Det är vanligt att romer upplever, att de inte får den tid och hjälp som de behöver i sjukvården. Det leder till oro och fler besök. Ibland får de ingen tolk och ibland är man rädd för att bli diskriminerad. Många romer hyser en stor rädsla för sjukdomar och sjukvård. Det leder ibland till att man söker vård alltför sent men ändå hoppas på en snabb och effektiv behandling. Arbetsgruppen har fått uppgifter som tyder på att kunskapen om den egna kroppen och hur den fungerar, är mycket svag hos många romer, både hos unga och gamla. Samma brist på kunskap har rapporterats när det gäller en del goda vanor som främjar den egna hälsan, bl.a. kost- och motionsvanor. När det gäller kvinnosjukdomar vill romska kvinnor liksom många andra kvinnor bli behandlade av en kvinnlig läkare.

I mötet med vården uppstår i bland kulturkrockar. Det gäller framför allt när en rom blir inlagd på sjukhus. Ett stort antal anhöriga

förväntas då att besöka den sjuke för att ge denne sitt stöd och sin omtanke. På vissa sjukhus respekteras detta medan andra ställer hinder i vägen. Särskilt bekymmersamt kan det bli när någon är mycket allvarligt sjuk, ligger på sitt yttersta och kanske dör. Vid sådana händelser vill ett mycket stort antal romer visa sin respekt genom ett besök. Det kan handla om hundratals personer som samtidigt kommer till sjukhuset. Arbetsgruppen har sett exempel på hur t.ex. Södersjukhuset i Stockholm, vid en sådan händelse, gjorde stora ansträngningar för att finna - och fann - en lösning som var acceptabel för både romerna och sjukhuset. Vårt allmänna intryck är att detta inte är särskilt vanligt.

3.4 Diskriminering

Arbetsgruppen har genom samtal med Diskrimineringsombudsmannen (DO), uppgifter i massmedier samt inte minst genom vittnesbörd från gruppens och andra romska representanter kunnat konstatera att romer är mycket diskriminerade. För att etnisk diskriminering skall föreligga måste det finnas en koppling mellan etnisk bakgrund och diskrimineringen. Om hur omfattande den etniska diskrimineringen är finns det enligt DO ett stort mörkertal, större än för andra grupper. En förklaring är att romerna vant sig vid att bli diskriminerade och tar det mer eller mindre för givet att så sker. Diskrimineringen när det gäller bostäder och i samband med boendet är ett mycket stort problem för många romer. En del romer anser det inte meningsfullt att anmäla diskriminering eftersom man inte tycker att det leder till något resultat. En annan förklaring kan vara att man helt enkelt inte vet vart man vänder sig. Enligt DO kan det ibland vara svårt att fullfölja en anmälan om diskriminering på grund av att man inte lyckas komma i kontakt med den som har gjort anmälan. Fall om misstänkt etnisk diskriminering ger också upphov till svåra bevisproblem. I många fall står ord mot ord.

Den bild som arbetsgruppen har fått visar att diskriminering är

vanlig inom en rad olika områden. Det gäller bl.a.:

- Inträdesvägran - restauranger, campingplatser, affärer m.m. är vanliga områden där romer diskrimineras.
- Bostäder.
- Bemötande vid kontakt med tull och polis och andra myndigheter.
- Arbetslivet.

Arbetsgruppen har dragit slutsatsen att diskriminering av romer tveklöst förekommer i Sverige. Särskilt utsatta tycks de finskromska kvinnorna vara eftersom de genom sin klädsel omedelbart känns igen som romer. Tidigare har nämnts att det finns romer som döljer sin identitet eller t.o.m. har bytt till ett svensk-klingande efternamn. Det är självfallet utomordentligt allvarligt att något sådant kan hända i dagens Sverige.

Arbetsgruppen vill peka på den viktiga roll som massmedierna spelar när det gäller den bild som ges av romer. Att objektivt skildra samhällsföreteelser och samtidigt vara opinionsskapare innebär ett ansvar som ställer höga krav på etisk mognad och eftertänksamhet.

3.5 Få sysselsatta och många bidragsberoende

Relativt få romer har i dag en reguljär anställning. Även om de har anställning inom t.ex. kommuner så är det vanligt att de anställs med lönebidrag eller deltar i andra arbetsmarknadspolitiska åtgärder. Utmärkande för den här typen av anställningar är att de ofta är tidsbegränsade. Det är vanligt att romer är egen-företagare i olika former. De sysslar bl.a. med försäljning av t.ex. begagnade bilar, mattor och annan handel. En del romer försörjer sig genom handel med skrot.

Romer saknar som regel den utbildning som i dag krävs för att få ett arbete. Även bland de yngre är det, som nämnts, ovanligt med fullständig grundskola. Gymnasie- eller yrkesutbildning är ännu mer sällsynt. Romerna har inte lyckats ta sig in på arbetsmarknaden och arbetsmarknaden har inte tagit emot dem. Det är mot den här bakgrunden det höga socialbidragsberoendet bland romer måste ses. Ett relativt hög andel av romerna i Sverige är, som nämnts, av olika hälsoskäl förtidspensionärer och får sin försörjning genom pensionen.

Det finns naturligtvis andra faktorer som kan ha påverkat utvecklingen. Generellt kan hävdas att romer som grupp saknar traditionell erfarenhet av att vara anställd. Visst har man arbetat men vanligast har varit någon typ av egen verksamhet. Också när det gäller syn på och värdering av högre utbildning har bristen på tradition, erfarenheter och förebilder haft sin betydelse. Kopplingen mellan en bra utbildning och ekonomisk framgång har inte heller varit en självklarhet. Detta gäller även mer allmänt och har präglat synen på utbildningsfrågor hos många romer.

De invandrade romernas kunskaper i svenska språket är ofta dåliga. Det gäller även för många familjer som har vistats i Sverige under lång tid.

Det har särskilt under 1990-talet blivit allt vanligare att de sociala myndigheterna kräver en motprestation av klienter som villkor för att socialbidrag lämnas. Detta har fått till följd att allt fler romer numera studerar inom den grundläggande vuxenutbildningen. En del romer tycker att det är stimulerande med studierna medan andra känner sig mer eller mindre tvingade att delta. När det gäller inställningen till studierna är självfallet den studerandes ålder liksom innehåll och pedagogik i undervisningen av betydelse. Arbetsgruppens samlade erfarenhet är att det hos många romer nu finns en längtan efter att ha en meningsfull sysselsättning och bryta isoleringen.

I avsnittet om **Romska kvinnor** gavs flera exempel på tendensen till att en del romer nu bryter ny mark och etablerar sig i för gruppen nya yrken eller verksamheter. Det gällde t.ex. gatukök, glasskiosker och arbete inom hemtjänst, barnomsorg, skolor m.m. Arbetsgruppen har fått en insikt, som visar att varje romsk individ som tar ett sådant steg och jobbar med något som fungerar inom gruppen blir en förebild, en

källa till inspiration och någon att efterlikna. Avslutningsvis kan nämnas att ganska många romer har intresse av att starta någon form av egen verksamhet, vilket är förankrat i romernas traditionella försörjningsstrategier. En annan ganska vanlig sysselsättning är anhörgvårdare.

3.6 Utan sysselsättning - en grogrund för utanförskap

Missbruk av narkotika har, som nämnts, ökat snabbt även bland yngre romer. Dessutom är det inte ovanligt med missbruk av lugnande medicin. Det finns också ett omvittnat alkoholmissbruk. När det gäller narkotikamissbruket finns tecken som tyder på att allt yngre ungdomar dras in i missbruket. Det tycks vara påfallande vanligt att just romska ungdomar under lång tid lyckas dölja sitt missbruk. De drabbade familjerna gör sitt bästa för att på egen hand komma till rätta med missbruket och det dröjer ofta lång tid innan de söker och får professionell hjälp. Att romerna saknar tradition att vända sig till samhället för att få socialt stöd spelar därvidlag en roll.

Socialtjänstens traditionella lösning på missbruk bland romer har inte varit framgångsrik. Detta gäller även ungdomskriminaliteten bland romer. Socialtjänsten har vanligtvis placerat ungdomarna på s.k. § 12 hem och placeringarna har många gånger varit långvariga och inte givit önskat resultat. Behandlingsmetodiken på institutionerna har som regel varit ungefär densamma för alla ungdomar utan större hänsyn till kulturella eller etniska faktorer. Arbetsgruppen har genom studiebesök och på annat sätt fått kontakt med socialarbetare som arbetar med att försöka hjälpa främst yngre romer att komma bort från missbruk och/eller kriminalitet. Ett antal socialarbetare har insett att man genom att förändra och anpassa sitt arbetssätt kan nå bättre resultat för romska klienter.

Kriminaliteten bedöms i allmänhet vara hög hos vissa romska grupper. Av brottsstatistiken framgår inte om någon är rom utan endast medborgarskap. Det kan vara möjligt att romsk brottslighet upptäcks oftare än annan eftersom romer uppmärksammas på ett särskilt sätt eller att det är lättare att få tag på en gärningsman vars utseende avviker från svenskens i allmänhet. Det tilltagande narkotikamissbruket har fört med sig att även narkotikabrott där romer är inblandade har ökat.

Arbetsgruppen har haft tillfälle att träffa representanter för polisen i Malmö. Enligt dem var situationen mycket allvarlig. Inom vissa romska grupper förekom brottslighet som åldringsrån, grov narkotikabrottslighet och stöld av bilar som säljs vidare i Europa. Från polismyndigheten betonades särskilt att de frikyrkliga romernas engagemang för sina olycksbröder är av utomordentligt stort värde. De gör t.ex. häktes- och fängelsebesök.

Det viktigaste, enligt polismännen, är att ge romerna meningsfull sysselsättning. Få har fast arbete och är man mellan 20-30 år och inte kan läsa och skriva så finns en uppenbar risk för att livet slutar i utanförskap. Förekomsten av kriminalitet inom vissa delar av den romska gruppen skapar spänningar i samhället.

4 Utgångspunkter för våra förslag

4.1 Behov av en förändrad kunskapssyn och ny kunskap

Arbetet med romer har av tradition präglats av en negativ människosyn, där romer ses som hjälpbehövande i stället för aktörer. De negativa aspekterna förstoras och de positiva krafterna tonas ned. En kulturminoritet har således kommit att betraktas som en utslagen social grupp. Detta har resulterat i en expertstrategi inom vilken olika myndigheter utformar åtgärdsprogram för ””utslagna” romer.

I beskrivningar av romernas situation finns ofta en tendens till ”eländifiering”. Många rapporter har rubriker som: ”Romer och brottslighet”, ”Romer och bidragsberoende”, ”Romer och drogmissbruk” etc. Sådana angreppssätt gör att uppmärksamheten ensidigt inriktas på sociala problem i stället för att tala om bakomliggande samhällsfaktorer: arbetslöshet, missförhållanden i familje- eller boendemiljö osv.

Synen på romer som en resurssvag grupp har lett till att expertstrategin har kommit att dominera myndigheternas arbete med denna grupp. Den expertorienterade strategin är uppbyggd på den *hierarkiska relationen* myndighet/klient. Åtgärdsprogrammen är ofta väl genomarbetade, noga övertänkta och väl relaterade till de uppfattningar som finns när det gäller vilka mekanismer som leder till missanpassning hos den berörda gruppen. Svagheten, menar vi, är att de här programmen definierar individen och gruppen i rollen som negativa avvikare och som passiva objekt för olika åtgärdsprogram. De berörda grupperna har inte varit med om att tolka situationen och föreslå lösningar som passar dem och de får därför svårt att känna igen sig i de insatser som genomförs.

Det alternativ till expertstrategin som arbetsgruppen förespråkar kallas för aktörsmodellen. Den utgår från uppfattningen att romer är aktörer som själva har huvudrollen i integrationsprocessen. Den egna situationen skall påverkas av egna handlingar och handlandet är situationsbetingat. Aktörsmodellen tillmäter individen betydligt större möjligheter att utifrån sina handlingar och värderingar påverka sin

egen integration. Notera att man använder begrepp som resurs och inte hjälpinsatser. Aktörsmodellen utgår från att individen är ett handlingssubjekt och inte ett integrationsobjekt.

I aktörsperspektivet finns en tydlig förskjutning i riktning mot ömsesidiga partnerliknande relationer och där finns också *"tillsammans med romer"* dimensionen. Det kan också formuleras: *från hierarki och åtgärder till partners och ömsesidig påverkan i ett nätverk*. Den här strategin innebär att många aktörer involveras i hela processen som blir interaktiv. Både majoritetens och minoriteternas kompetenser kommer till användning och utvecklas samtidigt i en ömsesidig process.

Även om arbetsgruppens utgångspunkt är att romsk kultur behöver uppmuntras så tycker vi att det är viktigt att inte förvandla socio-ekonomiska aspekter till en kulturfråga och göra romer till föremål för olika kulturprojekt. Sammanfattningsvis kan konstateras att integration är en mångfacetterad process där sociologer har identifierat och analyserat flera dimensioner. De viktigaste är integration på arbetsmarknaden och kommunikativ integration.

Om man väljer att se vilken kunskap om romer som finns i det svenska samhället på ett mer konkret plan blir beskrivningen torftig. Kunskaper om romsk tradition och kultur är i allmänhet mycket svaga i Sverige. I den mån sådan kunskap finns är den ofta stereotyp och ensidigt inriktad. Den innehåller ofta fördomsfulla generaliseringar och begränsningar. Det finns föreställningar hos allmänheten som att romer är dom som har svarta kjolar, som stjälar, som är rika eller parasiterar på alla andra. Den traditionella bilden av den romantiske och fria "zigenaren" med vandringslusten i blodet tycks inte heller helt ha försvunnit. Arbetsgruppen har även funnit att kunskap saknas även där man tycker att den skulle finnas, d.v.s. bland personer som i sin yrkesroll möter romer.

4.2 En ömsesidig vilja till förändring och delaktighet

Romer har i dag har små möjligheter att tillsammans med andra och som jämbördig part ta ansvar för det demokratiska samhällets utveckling. I de föregående avsnitten har vi beskrivit en mängd olika omständigheter som i större eller mindre grad har bidragit till att skapa den situation som vi har idag. Det långvariga utanförskapet har förstärkts av att romer utvecklat ett distanserande förhållningssätt till samhället i övrigt. Vi har också, som nämnts, iakttagit ett antal faktorer som tyder på att en förändringsprocess som kommer att förbättra romernas situation redan har börjat.

Det arbete som nu har påbörjats bygger på ömsesidigt ansvar och vilja att åstadkomma en förändring så att romerna i vid betydelse blir delaktiga i och en del av det svenska samhället. För att nå det målet krävs förändrade attityder hos många människor i befolkningen, romer och andra liksom hos samhällsaktörer, såsom t.ex. myndighetsföreträdare, politiker m.fl.

4.3 Tillsammans med romer - ett med perspektiv

Arbetsgruppen vill se en utveckling där romerna själva är aktörer och har en pådrivande roll i förändringsarbetet. Det nya perspektivet är, vilket vi upprepar, att arbetet inte skall göras för utan *tillsammans med* romerna.

Bilden av romer som föremål för olika passiva samhällsinsatser bör ersättas av en verklighet där romer agerar, förändrar, påverkar, utvecklar och är jämlika.

Vi vill se en utveckling där romerna själva är aktörer och hjälper sig själva och andra när det behövs. Samhällets ansvar och roll bör vara

att se till att romer ges stöd och förutsättningar så att de själva aktivt kan förbättra sin situation. Arbetsgruppens utgångspunkt är att stödet från samhället i första hand bör vara praktiskt inriktat genom att erbjuda romerna de verktyg som de själva bedömer som särskilt betydelsefulla.

4.4 Romskt föreningsliv

I kapitel 2. **Om romer** har vi tidigare berört framväxten av romska föreningar i Europa. I Norden bildades år 1967 Finska zigenarföreningen, snart följd av Stockholms Finska zigenarförening. Ur detta embryo och tillsammans med ytterligare ett antal föreningar bildades Nordiska Zigenarrådet år 1972. En närmare redovisning av det romska föreningarnas arbete och verksamheter ges i kapitel 5.

Romska föreningar har således funnits i Sverige under relativt lång tid. Till och från har det även funnits samverkan med svenska myndigheter och kommuner i olika frågor. Det har också bedrivits en mängd olika projektverksamheter. Även om det fanns en god vilja blev resultatet inte bestående och ledde inte heller till att romernas situation påtagligt förbättrades.

I mitten på 1980-talet genomgick svensk politik en förändring som innebar att säråtgärder för t.ex. romer upphörde. I stället skulle romernas behov tillgodoses genom den generella politiken. Följden blev att det utvecklingsarbete som påbörjats avbröts, vilket var en besvikelse för många romer.

När vi nu befinner oss i en situation med ett snabbt växande romskt föreningsengagemang och intresse för olika frågor som berör dem, är arbetsgruppens utgångspunkt att den kraften skall tas till vara och uppmuntras.

Arbetsgruppens grundsyn är, som nämnts, att romerna är aktörer i förändringsarbetet samt att samhället bör verka tillsammans med dem. Här har de romska organisationerna en avgörande betydelse. Romskt föreningsliv, församlingar och andra romska nätverk är en vital kraft och resurs i allt arbete som syftar till att förbättra romernas situation.

På fritidshemmet Romano Trajo, som nämnts tidigare, betonade man ömsesidighet och samverkan och ansåg att romsk verksamhet egentligen inte kan bedrivas om inte romerna är med.

Det finns en mångfald romska organisationer och föreningar i dagens Europa. När det gäller situationen i Sverige så vill vi gärna peka på en faktor, som vi tror, är ganska unik. Vi tänker här på hur man inom Nordiska Zigenarrådet som är rikstäckande har lyckats samla representanter för och från alla romska grupper i Sverige. Det gäller framför allt de svenska, finska och utomnordiska romerna som nu samarbetar och samverkar för sina gemensamma intressen och mål.

4.5 Se till individen

I den här rapporten ges många bilder av romer och om det romska. Ansatsen har varit att beskriva romer som kollektiv, det som är gemensamt och utmärkande för det romska. Beskrivningen av romsk kultur och tradition har i första hand syftat till att öka kunskapen och bidra till att skapa förståelse. Vi har också haft ambitionen att försöka tydliggöra faktorer som har bidragit till att så många av Sveriges romer har hamnat i ett mer eller mindre totalt utanförskap. Det har också framhållits att romsk kultur har rätt att bli erkänd och sedd liksom romsk identitet.

Beskrivningen av det romska kollektivet får emellertid inte dölja att också romer är individer och att det på vanligt sätt finns skillnader mellan romska individer. Arbetsgruppen har under sitt arbete funnit att romer i många situationer osynliggörs på ett, som vi tycker, både skrämmande och fördomsfullt sätt. Det är vanligt att man som rom inte blir sedd och behandlad som individ. Hos många i samhället, tjänstemän som arbetar med romer eller privatpersoner förekommer starka schabloneringar. Många gånger förklaras allt och ingenting genom kulturella hänvisningar och det individuella får ingen plats. Individen glöms och göms i någon slags föreställning om hur romer är.

En av utgångspunkterna för arbetsgruppens förslag och rekommendationer är mot den här bakgrunden att man måste se till individen och inte tro att samma åtgärder och arbetssätt kan användas i allt arbete med romer. Det hindrar givetvis inte att det också finns vissa grupp-specifika faktorer som också måste beaktas.

4.6 Romers rätt till romska förebilder

Att unga människor behöver förebilder, någon att se upp till, någon som man kan identifiera sig med osv. är ingen nyhet. Naturligtvis har även unga romer goda förebilder inom den egna gruppen och familjen. Däremot är det brist på romska förebilder i yrkeslivet och även när det gäller högre utbildning eftersom det finns så få romer inom dessa områden. Det kan inte heller vara lätt för en tonårig rom att välja ett yrke när man kanske inte känner någon person inom den egna gruppen som har ett yrke. Här saknas referensramar. Arbetsgruppen har också erfarit att kunskapen om vad olika yrken innebär i många fall är svag hos romsk ungdom.

4.7 Barn och ungdomar måste prioriteras

En övergripande utgångspunkt för arbetsgruppens förslag och rekommendationer är att barnen och ungdomarna måste prioriteras i arbetet med att förbättra och stärka romernas situation. Det är genom att möta och tillgodose de ungas behov som vi skapar förutsättningar för dem att i framtiden bli delaktiga i det svenska samhället. Genom att satsa på barnen och sätta deras behov i främsta rummet kan vi motverka att nya generationer av romer i utanförskap kommer till.

I omsorgen om barnen och ungdomen finns ett gemensamt intresse som kan skapa ett möte mellan romer och samhällsaktörer. För att lyckas med detta måste insatser och stöd anpassas till romers kulturella och sociala bakgrund. Det förutsätter en grundläggande kunskap om romsk kultur och tradition samt förmåga att möta barnens föräldrar. Värdet av att det finns vuxna romer som arbetar med och i barnens omgivning är stort. Det för med sig att barnen och ungdomarna får förebilder och samtidigt trygghet. Att prioritera romska barn och ungdomar innebär enligt vår syn även att romsk kultur erkänns, respekteras och blir sedd. Barnen och ungdomarnas särskilda behov måste tillgodoses samtidigt som deras förmågor tas till vara och uppskattas.

4.8 Särskilda insatser behövs.

Om romernas situation i det svenska samhället skall förbättras är det oundvikligt med vissa särskilda insatser och en medveten prioritering på olika nivåer i samhället. Det gäller både på kort och lång sikt. En allmän utgångspunkt har för arbetsgruppen varit att romerna måste få tillgång till redskap så att de själva kan förbättra sin situation och

påverka sin egen framtid. En viktig uppgift för samhället är att ge dem redskapen. Inriktningen på insatser bör utformas i dialog med romerna.

4.9 Minoritetsspråkkommittén

Minoritetsspråkkommittén tillsattes i november 1995 och ska slutföra sitt uppdrag före utgången av september 1997. Kommittén ska utreda frågan om, och i så fall på vilket sätt som Sverige bör ansluta sig till Europarådets konvention om regionala språk och minoritetsspråk. Konventionen innehåller inte bara bestämmelser som förbjuder diskriminering vad gäller användandet av sådana språk utan förutsätter också aktivt stöd för att bevara och utveckla språken. Enligt konventionen ska respektive land medge att minoritetsspråk får användas i utbildning och medier samt i offentliga sammanhang exempelvis vid domstolar och administrativa myndigheter.

Eftersom konventionen är att anse som en kulturkonvention förutsätts också att anslutande stat vidtar åtgärder för att främja förståelsen för dem som använder minoritetsspråk och för att kunskaper om dessa språk och deras kultur sprids i undervisning och utbildning samt massmedier.

Minoritetsspråkkommittén ska även utreda frågan om Sverige bör ratificera Europarådets ramkonvention för skydd av nationella minoriteter och vilka åtgärder som i sådant fall är nödvändiga för att Sverige ska kunna efterleva bestämmelserna i konventionen. I konventionen definieras särskilda principer rörande minoritetsskydd. Kommittén ska lämna förslag till kriterier beträffande minoritetsbegreppet och föreslå vilka nationella minoriteter som bestämmelserna i konventionen bör vara tillämplig på.

5 Pågående verksamheter och utvecklingsarbete

5.1 Inom barnomsorgen och grundskolan

Ett stort antal romska förskolebarn deltar överhuvudtaget inte i någon form av förskoleverksamhet och får därför ingen skolförberedande träning. Arbetsgruppen har fått många signaler om att detta bidrar till att de romska barnen ligger efter redan vid skolstarten när det gäller egenskaper som är betydelsefulla för skolarbetets framgång. Att flertalet av barnen dessutom har liten kontakt med det svenska språket under förskoleåldern komplicerar deras situation ytterligare. Det finns även uppgifter som tyder på att en del romska föräldrar är tveksamma eller ängsliga inför den inverkan som svensk fostran inom förskolans ram kan få på deras barns utveckling.

När det gäller förskolan vill arbetsgruppen gärna framhålla erfarenheterna av den romska förskoleavdelning som funnits i Rinkeby i Stockholms stad sedan början av 1980-talet. Bakgrunden var socialförvaltningens bestämda uppfattning att de romska barnen hade särskilda behov och behövde den stimulans som förskolan kunde ge. Innan avdelningen skapades ägnades mycket och lång tid åt att motivera barnens föräldrar så att de skulle inse att daghemmet hade något positivt att erbjuda deras barn. En del av mammorna var mycket tveksamma, särskilt om de själva var hemarbetande. Föräldrarnas inställning blev positivare när kommunen tillmötesgick de romska föräldrarnas önskemål om en särskild romsk avdelning och där det

också fanns personal som själva var romer.

Erfarenheterna från Rinkeby är goda och allt flera romska föräldrar har efterfrågat daghemsplatser. Att där hela tiden har funnits både romsk och svensk personal har troligtvis haft en avgörande betydelse för utvecklingen.

Enligt uppgift håller nu den romska avdelningen på att omvandlas till en vanlig avdelning. De romska föräldrarnas önskemål är inte längre att deras barn absolut bör gå i en romsk barngrupp. Arbetsgruppen tycker att Rinkeby är ett intressant exempel på hur en kommun genom att erbjuda en särskild lösning och tillmötesgå föräldrarnas önskemål kan sätta i gång en process som leder till integrerade daghem.

Ett annat intressant program där romer får en allt aktivare roll är "Lyktan - barnprojekt för finska zigenarbarn i Karlskoga". Projektet bygger på en form av barnomsorg, där man tar hänsyn till barnens tvåspråkighet samtidigt som föräldrarna aktivt deltar i verksamheten genom att brygga broar till majoritetssamhället. En trygg tvåspråkig miljö har lett till att barnen lättare utvecklar sitt svenska språk.

På Nytorpsskolan i Stockholms kommun, som arbetsgruppen har besökt, finns sedan några år en särskild avdelning för romska barn från 7 - 16 år. I skolan går 30 romska elever, flertalet är svenska romer. Skolan har ett samarbete med Stockholms zigenarförening och Föreningen Europas zigenarkvinnor. Undervisningen ges huvudsakligen på romani och i utbildningen har praktiska moment som anknyter till romsk tradition vävts in. Klassen har en romsk lärare och en romsk fritidsassistent. Enligt studierektor på skolan har närvaron ökat sedan avdelningen kom till och flera flickor har gått ut grundskolan.

Skolans rektor föreslog några åtgärder som skulle kunna underlätta skolstarten för de romska barnen. Hon ansåg att samhället måste göra det attraktivt för romska föräldrar att låta barnen delta i organiserad förskoleverksamhet och att romsk personal skall finnas i förskolan. Det är en förutsättning för att mödrarna skall känna sig trygga, menade hon. Skolans personal pekade även på hur positivt de såg på kontakten med romska elever. Särskilt uppskattades barnens enorma sociala kompetens och deras naturliga förhållningssätt mot vuxna. Omvärldskompetensen var däremot oftast låg. På skolan ansåg man att

det är otillfredsställande att begåvade barn inte ges chansen att utveckla sin kompetens.

Inom ramen för EU:s skolprogram Comenius deltar Sverige i ett projekt om romer. Syftet är att få romska elever att fullgöra skolplikten och också att öka intresset för gymnasiestudier.

I Lunds kommun startades redan år 1990 ett projekt som fick namnet Romano Trajo, ett fritidshem för romska barn. Den ursprungliga idén till ett romskt "fritids" kom från en grupp romer som gick hemspråkläro-utbildningen år 1989. Argumenten för ett eget fritidshem var de romska barnens svårigheter att följa skolarbetet samt bristen på en meningsfull fritid. Romano Trajo började som ett treårigt projekt med stöd från Socialstyrelsen men är nu en permanent verksamhet. Fritidshemmet tar emot romska barn i åldern 7-12 år. I Lund är det numera snarare regel än undantag att romska elever går ut grundskolan. För att stärka de romska förskolebarnen har man nyligen börjat med förskoleträning i fritidshemmets lokaler två dagar per vecka. Arbetsgruppen gjorde ett studiebesök på Romano Trajo i januari 1997.

Personalen vid Romano Trajo lyfter fram några nyckelord för sin verksamhet; syn och erfarenheter. Det handlar om delaktighet, samverkan med romer och att ta romers resurser till vara. "Att lyfta fram romer som kan fungera som goda exempel", är ett annat budskap. Att anställa romsk personal på fritidshemmet är ett mycket medvetet val. Utgångspunkten är att utan romsk arbetskraft kan ingen romsk verksamhet bedrivas.

De som arbetar på Romano Trajo har ett genomtänkt förhållnings-sätt till sitt arbete. Ömsesidig respekt är nödvändigt liksom att ibland ifrågasätta sina egna gränser och värderingar. Som personal får man aldrig glömma att man arbetar med människor. Vid vårt besök på Romano Trajo tog personalen vid flera tillfällen upp exempel på hur deras barn och föräldrar bemöttes av det svenska samhället och man gav uttryck för sin oro över de reaktioner mot romer som finns.

Ett annat romskt fritidshem, som nu funnits i fyra år, Rubinen, ligger i Rinkeby, Stockholms stad. Rubinen är ett fritidshem för romska barn, med romsk personal och drivs som romskt kooperativ.

Initiativet till fritidshemmet togs av romska föräldrar i området. I genomsnitt har man haft trettio barn inskrivna. Tillkomsten av fritidshemmet är ett bra exempel på samverkan mellan romer, kommun och i det här fallet, Stockholms folkhögskola och Kooperativt Idécentrum. Det är även ett exempel på hur bra resultatet kan bli med en väl planerad, riktad och skraddarsydd utbildning som är förankrad hos eleverna och genomförs med flexibilitet. I följande avsnitt berättas om hur det gick till.

5.2 Inom vuxenutbildningen

Vi vill här också nämna något om undervisningsmetoderna vid § 12 hemmet i Långanäs i Eksjö, som också beskrivs närmare i avsnitt 5.3. På Långanäs tar man emot pojkar från 13 år och uppåt. Det kanske viktigaste är att väcka elevens intresse för skolan. Undervisningen pågår 35 timmar i veckan. Det ges läxor. Det finns många praktiska inslag i undervisningen. Samhällskunskap anses särskilt viktigt. Man genomför ett stort antal studiebesök. En metodik som används är att sätta upp korta mål som eleven kan nå. I stället för tjocka läroböcker använder skolan arbetshäften. Ungdomarna tycker att det är roligt att gå i skolan och är stolta över sin skola eller som en elev uttryckte det: ”Man känner sig så intelligent”.

En stort problem för intresserade och begåvade romska vuxenstudierande med motivation för att skaffa sig ett yrke är att det tar så lång tid att nå målet. Till en början måste man kanske ägna ett par år för att få grundskolekompetens, ett antal år för gymnasiekompetens och kanske därefter ett par år för yrkesinriktade studier. Ett sådant scenario är inte realistiskt för de flesta. Det är mot den här bakgrunden som vi gärna återkommer till den målrelaterade lösning och den process som resulterade i fritidshemmet Rubinen.

Rubinen hade aldrig blivit verklighet utan en stark lokal vilja och stora ansträngningar och engagemang från såväl kommun som romer. En förutsättning för fritidshemmets tillkomst var en utomordentligt väl

planerad vuxenutbildning för romer med intresse för barn- och ungdom. Utbildningen utformades och genomfördes av Stockholms folkhögskola (fr.o.m. 1997-07-01 Sundbybergs folkhögskola).

De romska föräldrarna i Rinkeby var oroliga över att skolbarnen inte hade något att göra på eftermiddagarna. Resultatet blev att romerna i samverkan med Kooperativt idécentrum, kommun, länsarbetsnämnd, arbetsförmedling samt Stockholms folkhögskola började planera för ett romskt kooperativt fritidshem och en fritidsledarassistentutbildning särskilt anpassad till de för utbildningen aktuella elevernas behov.

Kommunen tog fram ett antal praktikplatser på skolor, fritidshem och daghem i Rinkeby för romer med intresse för barn- och ungdomsfrågor. Stockholms folkhögskola började planera för en riktad utbildning som länsarbetsnämnden hade förklarat sig villig att upphandla. Som krav för att antas krävdes mellan 6 månader och 12 månaders praktik med goda referenser. Tolv elever både män och kvinnor, alla under 35 år, antogs och samtliga nivåtestades i god tid före utbildningens början. Utbildningen omfattade två terminer och motsvarar ungefär 50 % av en fritidsledarutbildningen. Undervisningen var väl anpassad till elevernas nivå, särskilt inriktad undervisning gavs inom t.ex. pedagogik och psykologi. De elever som visat intresse för att starta ett kooperativt fritidshem, tre stycken, fick dessutom särskild utbildning i ekonomi m.m. genom Kooperativt idécentrum. För samtliga elever fanns också möjlighet till viss individuell undervisning.

År 1993 hade tio elever gått igenom utbildningen. En tid senare bildade ett antal romer det kooperativa fritidshemmet Rubinen som i snitt har haft 30 barn inskrivna. Övriga som utbildat sig fick jobb på sina tidigare praktikplatser, vilket de också fått löfte om. Fritidshemmet har nu funnits till i över fyra år och de som deltog i utbildningen har alla fått jobb inom utbildningsområdet. Kommunen gav inledningsvis mycket stöd och vägledning till Rubinen.

Länsarbetsnämndens upphandlade utbildning för 980.000 kronor vilket resulterade i att tio nyutbildade romska fritidsledarassistenter fick anställning och egen försörjning samtidigt som romska barn fick förebilder.

I avsnitt **5.3.** redovisas Romerprojektet i Uppsala stad. Där har man använt sig av en metodik som har som grund att väcka lusten hos människor att delta i samhällslivet. Det gör man i Uppsala genom att lyfta fram de romska föreningarna, romskt arbete i Europa-sammanhang, Nordiska Zigenarrådet, romska församlingar osv. I samarbete mellan kommun och kyrkan finns något att bygga vidare på. När det gäller vuxenutbildning för romerna i Uppsala inbjöds romerna att vara med och påverka läroplanen. På så sätt tillfördes undervisning i musik, religion och engelska. I grundutbildningen går nu 19 vuxna och dessutom ett antal romer som är förtidspensionärer.

5.3 Inom socialtjänsten

Inom socialtjänsten är det en ung erfarenhet att gå ifrån det s.k. individinriktade arbetssättet när det gäller klienter som är romer. Ett sådan arbetssätt kan grovt sammanfattas med att man söker orsaker till symptom inom individen och avstår från att göra mer strukturella kopplingar till samhällsstrukturer eller andra omgivande strukturer. Numera har man också på flera håll i landet börjat använda sig av romska nätverk och dra nytta av och ta till vara de resurser som finns hos klienten och dennes omgivning. De som har prövat på den här metodiken ser goda effekter.

När det gäller missbruk kan konstateras att romer på senare år fått bättre kunskap om missbruk och droger vilket har fört med sig en helt annan medvetenhet än tidigare. Som exempel på detta kan nämnas att romska tonårsföräldrar i Storstockholm själva börjat ta kontakt med Maria Ungdomsklinik. En annan positiv tendens i utvecklingen är att det blir allt vanligare att med avgiftning och vård på frivillig grund. Samtidigt växer ett allt starkare engagemang och kampvilja fram hos många romer som vill hjälpa sina egna att bli fria från missbruk. Ett antal yngre romer i bl.a. Malmö och Helsingborg har fått utbildning i frågor som gäller droger och missbruk. Avsikten var att ge dem kunskap så att de ska kunna fungera som informatörer, en slags

”drogpiloter”.

Den tidigare nämnda ungdomsvårdsskolan Långanäs i Eksjö, ett s.k. § 12 hem, har i samarbete med bl.a. socialförvaltningen i Malmö utvecklat en behandlingsmetodik som anpassats för att passa unga romer. Man har en särskild avdelning enbart för romska pojkar som är 13 år eller äldre. Bakgrunden är avdelningsföreståndarens femtonåriga erfarenhet av socialt arbete bland romer i Malmö. Hans erfarenhet visar att varken projekt, frivilliga insatser eller tvångsomhändertagande av unga romer har lett till positiva resultat. Ungdomarnas föräldrar var också negativa och när ungdomarna kom hem efter institutionsvistelser var det som om familjen inte betydde något. Flertalet ökade sin kriminalitet och blev grava missbrukare efter sina institutionsvistelser.

Metodiken som Långanäs har utvecklat innebär bl.a. att den unges familj/släkt är med när behandlingsplanen upprättas. Personalen från Långanäs försöker träffa så många familjemedlemmar som möjligt. Man gör en överenskommelse om att någon familjemedlem tar ansvar för den unge vid hemresor/permissioner. Nätverket kring ungdomarna används som en resurs och del i behandlingen. Personal och familj hjälps åt. Långanäs har både låsta behandlingsavdelningar och öppna. Vistelsetiden kan variera mellan någon månad upp till ett år, mycket beroende på familjens inställning och styrka i kontrollen av den unge. Och inte minst beroende på hur gravt missbruket är.

I Uppsala kommun har man sedan 1993 ett särskilt ”Romerprojekt”. Projektet innebär dels att man givit Nämnden för sociala och mångkulturella frågor (SMN) ett samordningsansvar för att handlägga ärenden med romska familjer. En annan uppgift är att utveckla metoder för socialt arbete med dessa familjer. Finansieringen sker genom att alla kommundelar, oavsett om romer bor i deras område eller inte, är med och finansierar 50 % av verksamheten. Resterande medel fördelas direkt från kommunledningskontoret.

Den romska befolkningen i Uppsala består av ett trettiotal hushåll, ca 150 personer av vilka en tredjedel är barn eller ungdomar. Den finskromska gruppen dominerar. I projektets målsättning ligger bl.a. att utifrån en helhetssyn se individen som en del av ett kollektiv, söka lösningar som både gagnar samhället och individen/gruppen. I Uppsala

använder man sig av ett ”med romer” perspektiv genom att ha samrådsgrupp med romer, aktuella tjänstemän och andra intressenter. Romskt föreningsliv och romskt församlingsliv ser projektet som betydelsefulla samtalspartner. Romerprojektet i Uppsala har givit goda resultat, inte minst när det gäller metodutveckling. Projektet konstaterar att det tar lång tid att bygga upp ett förtroende hos romerna.

Idag anser man att det kanske är just detta att bygga upp ett förtroende och entusiasmera familjer/individer att hitta ny lust till att vilja delta i samhällslivet som är den största utmaningen och viktigaste arbetsuppgiften. Projektet är tidsbestämt i första hand till 1998 års slut.

5.4 Hos de romska föreningarna

Nordiska Zigenarrådet är som tidigare nämnts en paraplyorganisation för romernas föreningar i Sverige. Under 1990-talet har Nordiska Zigenarrådet utvecklat sitt arbete målmedvetet. Rådet har engagerat sig såväl internationellt, nationellt och lokalt. På lokal nivå har de till rådet anslutna föreningarna särskilt engagerat sig i barn- och ungdomsfrågor. Andra viktiga frågor gäller kvinnornas isolering samt kultur- och läromedelsfrågor.

I dag är flertalet större romska föreningar i Sverige anslutna till Nordiska Zigenarrådet, totalt 11 föreningar samt dessutom tre föreningar från Finland, Norge och Danmark. Ytterligare några föreningar har ansökt om att få ansluta sig till riksorganisationen men ännu inte fått sin ansökan prövad. Nordiska Zigenarrådet har även kontakt och samverkar med många av de romska släkt- eller nationalitetsgrupperna som inte är formellt anslutna till rådet. Arbetsgruppen har fått intrycket att det är ett livligt och engagerat föreningsarbete som pågår. Föreningarnas verksamheter skiljer sig en del beroende på om det är en förening med mer allmän inriktning, med tyngdpunkt på kulturella insatser eller om det är en förening som vilar på en gemensam religiös

tro. Oavsett vilket är det utmärkande för så gott som alla föreningarna att det finns ett stort intresse för samhälls- och sociala frågor. Från föreningarna finns som regel en önskan om en utvidgad samverkan med de kommunala myndigheterna.

I föreningslokalerna pågår en mängd olika fritidsverksamheter och kurser. Vanligt är kurser i musik. Andra aktiviteter är bordtennis, biljard, schack, caféverksamhet, hemspråksstöd samt drogförebyggande verksamheter. Det som gäller barn och ungdom har som regel hög prioritet. Föreningarna spelar även en viktig roll genom att hjälpa till med att förklara och läsa brev, fylla i blanketter, deklarerera och liknande. Det finns ett utomordentligt stort behov av den här typen av hjälp hos den romska befolkningen.

Konkreta exempel på vad som kan åstadkommas inom föreningslivet är en ABC-bok i romani samt läseboken **Somnakune vurmni - Guldspåren**. Både böckerna är framtagna av föreningen Vorta Drom i Helsingborg inom ramen för Skolverkets utvecklingsarbete för undervisning av minoriteter och invandrare. Böckerna är skrivna på lovarivarianten av det romska språket och är avsedda att användas inom hemspråksundervisningen.

Även om föreningarna har ett långsiktigt mål att främja romernas situation är viljan att snabbt åstadkomma praktiska konkreta insatser påtaglig. Man vill se resultat av sitt arbete. Bland de konkreta förslag som föreningarna har väckt under senare tid kan nämnas: jobbcenter, legoarbete etc. för romska män, sycentrum och utbildning för romska kvinnor, arbete inom hemtjänst/vårdbiträde för kvinnor, olika slags vuxenutbildning, bibelskola (som bedöms vara en stark motivationsfaktor när det gäller alfabetisering) samt en mängd olika insatser som bevarar och stärker romsk kultur och romani.

I Malmö stad pågår sedan drygt ett år tillbaka ett intressant samverkans- och utvecklingsarbete mellan representanter från socialtjänst, romska föreningar och/eller nationaliteter/släkter samt stadens politiker. Arbetet bedrivs dels i en arbetsgrupp och dels i en referensgrupp. Tanken med arbetsmodellen är att föra en direkt dialog mellan berörda parter för att finna långsiktiga lösningar och förbättra romernas situation. Samarbetet i Malmö är även ett sätt att öka integrationen

för romer i samhället. Genom det här arbets sättet hoppas man att vinna delaktighet och förankring hos parterna.

Arbetsgruppen består av en representant från socialförvaltningen samt romska representanter från föreningarna och släktgrupperna. Gruppen träffas minst en eftermiddag i veckan. Socialförvaltningens representant är alltid närvarande och antalet romska representanter varierar mellan 10-20 personer beroende på vilket ämne som tas upp. Det är vanligt att flera personer kommer från en romsk förening eller grupp.

Referensgruppen består förutom av ledamöterna i arbetsgruppen av politiska representanter. Ordförande är Malmö kommuns sociala kommunalråd. Innan denna samverkan startade listade romerna de områden som man ville prioritera i ett förändringsarbete. Samtliga föreningar/grupper redovisade sina förslag vilka visade sig vara mycket samstämmiga. Själva tillvägagångssättet hade man däremot lite olika syn på. Skola, missbruk och arbetsmarknadsfrågor var de för romerna mest angelägna frågorna och arbetsgruppen enades om att främst arbeta med den inriktningen. Under det år som arbetsgruppen nu har varit verksam har den kunnat konstatera att de flesta romer bor i fem av Malmös tio stadsdelar. Arbetsgruppen har därför fokuserat sina diskussioner och samarbetet till dessa områden.

Att motverka och förhindra missbruk är som nämnts ett prioriterat område för romsk samverkan i Malmö. Det har även varit en gemensam uppgift att försöka förhindra att nya missbrukare kommer till. Förebyggande insatser och information har en viktig roll och tidigt började man planera att göra en informationsfilm om missbruk. Folkhälsoinstitutet och Socialdepartementet har efter ansökan från Rosensgårds stadsdelsförvaltning, beviljat medel för att producera filmen. En redogörelse för projektet och en färdig film skall lämnas till Socialdepartementet senast september månad 1998.

Det ovanliga med filmen är att den spelas på romani, med romer och riktar sig till romer och delvis har tillkommit genom romska initiativ. Den färdiga filmen kommer också att kunna spridas till romer i andra länder eftersom den utspelas på romani.

För att de romska föreningarna i Malmösamverkan skall få möjlighet att bygga upp verksamheterna och ekonomin har de tilldelats sju

s.k. introduktionsarbeten. Introduktionsarbete är en anställningsform som konstruerats i Malmö kommun. För att få ett sådant jobb skall individen vara berättigad till socialbidrag. Anställningen varar 9-12 månader och lön lämnas enligt det kommunala beredskapsarbetsavtalet. Från många romer har framförts att brist på lokaler försvårar föreningsarbetet

5.5 Romer i trossamfunden

Romerna har en lång kristen tradition och särskilt den katolska kyrkan har haft en stark ställning. I Sverige finns romer som är evangeliska, romersk katolska, grekisk katolska och rysk ortodoxa eller medlemmar i andra trossamfund, inte minst Pingstkyrkan.

Många romer deltar regelbundet i de olika församlingarnas gudstjänster och arbete. Som nämnts tidigare är flertalet av de nyanlända romerna muslimer. Det är dock inte ovanligt att muslimska romer högtidlighåller kristna helger eller iakttar kristna traditioner.

Sedan några årtionden pågår en väckelserörelse bland romerna i Europa och i Sverige. För 20-30 år sedan var det många romer i Frankrike som anslöt sig till pingströrelsen. I början av 1970-talet sände de kristna romerna i Frankrike missionärer till Sverige och den väckelse som nu pågår tog sin början.

I Stockholm, Malmö, Göteborg och Helsingborg har romerna egna församlingar inom Pingstkyrkan och totalt är cirka 600 romer i Sverige pingstväänner. Bland pingstväännerna finns alla romska grupper representerade. I Malmö och Helsingborg är de flesta medlemmarna utomnordiska romer från bl.a. Tjeckien, Ungern och f.d. Jugoslavien. En del av dem åker tillbaka till sina gamla hemländer som missionärer.

Arbetsgruppen har i sina kontakter med representanter för de romska pingstväännerna fått intrycket att kyrkan inte enbart är av stor betydelse för den enskilde utan en viktig faktor som underlättar romers

integration och delaktighet i samhället i stort.

Inom Pingstkyrkan bedrivs utbildning för både barn och vuxna. Det finns grupper där man tillsammans diskuterar om hur man kan uppnå en bättre integration i samhället. Seminarier för att öka kunskap om och motstånd mot narkotika och kriminalitet bland ungdomar arrangeras.

Det ordnas även samtalsgrupper om narkotika i bostadsområdena där många romer bor i förhoppning om att kunna förebygga missbruk. I södra Sverige där missbruket är utbrett arbetar man inom kyrkan direkt med romer som missbrukar. I Stockholm har ett antal församlingsmedlemmar gått igenom s.k. MOD-kurser som behandlat frågor om fördomar, gruppbetående, främlingsrädsla, etnocentrism, fientlighet och rasism. Kurserna har varit uppskattade och fortsatt verksamhet planeras. MOD, som står för Mångfald och Dialog, har utvecklats i en tradition av folkbildningspedagogik där man försöker tillämpa flera kända modeller som handlar om medvetandegörande, attityder och förändringsprocesser. I Helsingborg och Malmö har de romska pingstvännerna startat hantverksgrupper i smidesarbete och haft viss samverkan med Röda Korset.

Inom ramen för församlingsarbetet finns ett starkt socialt engagemang vilket uttrycks genom att pingstvännerna tar hand om socialt utslagna bland romerna. Man försöker också att stötta och hjälpa till med bostadsfrågor och i domstolarna. Samarbetet med socialsekreterare och kuratorer bedöms vara gott och pingstvännerna känner att de har myndigheternas förtroende och respekt.

Kyrkan uppmuntrar romer till att själva ta ansvar och leva i samlivsnadsfred med andra människor. Den kristna gemenskapen bidrar till att romerna får kontakt med kristna svenskar på ett naturligt sätt.

Arbetsgruppen har förstått att det bland Pingstkyrkans romer finns starka önskemål om en egen kyrka och att få en nationell bibelskola. En enkätundersökning som gjorts visar att många romer har anmält intresse för vuxenutbildning om undervisningen kombinerades med bibelstudier.

6 Arbetsgruppens synsätt och rekommendationer

6.1 Inledning

I bilagan till regeringens beslut att tillsätta arbetsgruppen anges: ”Ett arbetssätt där romerna är huvudaktörer i stället för objekt skall eftersträvas”.

Detta perspektiv har varit vägledande och genomsyrat vårt arbete. Vi har i kapitel 4. **Utgångspunkter för våra förslag** beskrivit det synsätt, aktörsmodellen, som har utvecklats under arbetets gång. Aktörsmodellen utgår ifrån, som tidigare nämnts, att romer är huvudaktörer i integrationsprocessen. Den egna situationen skall påverkas av egna handlingar och handlandet är situationsbetingat. I aktörsmodellen finns också dimension *tillsammans med romer*, som vi tidigare berört. Det nya perspektiv som vi nu för fram kan också ses som en grund för de rekommendationer och förslag som arbetsgruppen lämnar.

6.2 Samverkan med romska organisationer

Arbetsgruppen ser utvecklingen mot ett allt aktivare blomstrande romskt föreningsengagemang som ett av de viktigaste redskapen för våra förslag. Ett av de utmärkande dragen i romsk kultur har varit och

är att den representativa demokrati som föreningslivet trots allt innebär har känts främmande för flertalet romer. Romsk auktoritet och respekt har vilat på andra grunder i en gemenskap där allas lika värde har varit självklar. Att romerna nu anpassar sig till de moderna samhällets krav och bildar egna föreningar för att göra sig hörda och även organiserar sig politiskt är en del av den förändringsprocess som vi nu befinner oss i. Det är en händelse som rymmer förhoppningar och möjligheter.

Vi i arbetsgruppen bedömer att framväxten av romskt föreningsliv kommer att påskynda utvecklingen, göra romernas röster hörda och ge dem en plattform att agera ifrån. Det romska föreningslivet gör också att det icke-romska samhället har fått en samtalspartner att lyssna på, föra dialog med och ta på allvar. I ett sådant möte ser arbetsgruppen möjligheter för två jämlika parter i det svenska samhället. Det romska föreningslivet innebär tveklöst en stor förändring. En förutsättning för föreningslivet är att behovet av lokaler tillgodoses.

Arbetsgruppen anser att det är i samverkan med romer som arbete med romer lyckas bäst och att det bör vara två jämlika parter som samverkar. Den här typen av samverkan är fortfarande en relativt ny företeelse i Sverige och har inte utvärderats tillräckligt för att slutsatser kan dras. Utvecklingsarbetet i Malmö stad, som tidigare har nämnts, tycker vi är särskilt spännande eftersom det där handlar om tre parter, Socialförvaltningen, stadens politiker och ett antal romska lokala föreningar och grupper som söker nya vägar för att finna nya lösningar. Verksamheten kan också ses som ett lokalt demokrati-projekt.

Även i kommuner, som till skillnad från Malmö, inte har så stor romsk befolkning kan man genom samverkan med romer få igång ett utvecklingsarbete. Uppsala stad är ett bra exempel på hur man tillsammans har lyckats väcka lusten till utbildning så att till och med romer som är förtidspensionerade vill delta. Att studieplanerna tagits fram tillsammans med romerna själva har säkert haft sin betydelse liksom att studieinnehållet direkt har anpassats till elevernas behov.

6.3 Ökad kunskap om romsk kultur och tradition

Det har i avsnitt **4.1. Behov av förändrad kunskapssyn och ny kunskap**, konstaterats att kunskapen om romsk kultur och tradition är mycket begränsad. Det gäller även i viss omfattning personer som i sina yrken möter romer.

Arbetsgruppens bedömning är att det är en angelägen och nödvändig uppgift att öka kunskaperna om romer. Vi ser det också som ett samhälleligt ansvar att skapa förutsättningar för att så sker. Vår utgångspunkt är att vi tror att kunskap om det romska folket kan öka förståelse, skapa intresse och nyfikenhet, väcka respekt och resultera i en bättre interaktion. Vår bedömning är att kraftfulla informationsinsatser måste göras. Vi tror att bättre kunskap hos människor som genom sitt arbete har kontakt med romer kan underlätta arbetsituationen - för dem själva och för romerna.

Romerna måste i högre utsträckning anlitas som experter och spela en aktiv roll när det gäller information och kunskapsspridning i romska frågor. Självfallet utesluter denna grundsyn inte att andra aktörer medverkar i kraft av sin kompetens i olika frågor. Tvärtom finns goda erfarenheter av att romska företrädare/yrkesmän samverkar med icke-romska yrkesföreträdare vid utformning och genomförande av informationsinsatser. Det finns också en uttalad vilja hos romska organisationer och även bland enskilda romer att delta i ett utbildningsarbete med det här syftet.

Det förekommer ganska ofta att de romer som medverkar i utbildningsinsatser förväntas att göra det utan ekonomisk ersättning. Förutsättningen för romsk medverkan i det här sammanhanget bör självfallet vara ekonomisk ersättning på samma grund som för andra medverkande. På senare tid har efterfrågan på romsk medverkan i utbildningssammanhang och även från massmediernas sida ökat. På sikt behövs fler personer från gruppen som har fallenhet och kompetens för att möta denna efterfrågan. Detta innebär också att utbildningsinsatser.

Det finns många yrkesgrupper som möter romer i sitt arbete som behöver grundläggande kunskap om romernas sociala och kulturella situation för att kunna göra ett bra jobb. Det gäller bl.a. lärare, förskole- och fritidspersonal, journalister, bibliotekarier, vårdpersonal, socionomer inom olika arbetsområden, personal på arbetsförmedlingar och bostadsföretag, polismän m.fl. Vi vill också peka på att det finns ett behov av kontinuerliga utbildningsinsatser med hänsyn till personalomsättning och att förändringar sker. Insatserna kan göras på olika sätt och vi tror att de behövs på lokal, regional och central nivå.

Arbetsgruppen har inte haft möjlighet att bilda sig en klar bild om i vilken utsträckning kunskap om etnisk mångfald eller det ”mångkulturella” Sverige ingår i de här aktuella utbildningarna. Vi tycker att undervisning om romsk kultur borde ha sin plats i ett sådant utbildningsblock.

Det är med viss förvåning arbetsgruppen har kunnat konstatera att det kulturkapital som romerna har är så lite känt i Sverige och att den inte har tagits till vara. I många europeiska länder är det precis tvärtom och romerna har utmärkt sig som en skapande kulturgrupp. Sång-, dans- och musiktraditionen lever ännu kvar bland romerna i Sverige och det finns en uttalad önskan hos många romer att vidareutveckla den här traditionen. För det kan krävas visst stöd. En annan i stort sett okänd del av romernas kulturkapital är deras språkkunskaper. Uppskattningsvis talar de sammanlagt drygt femtio språk. Det är vanligt att romer, förutom romani och språket i det land som man har vuxit upp i talar ytterligare ett antal språk som man lärt sig redan som barn. Det är t.ex. ganska vanligt att vuxna romer talar 6-7 språk. Inläring av språk uppmuntras av gruppen och det är inte ovanligt att barn i förskoleåldern talar flera språk. Arbetsgruppen tror att det finns en potential i att de här resurserna blir mer kända.

6.4 Romska förebilder och romsk kompetens

Under olika rubriker i den här rapporten har bristen på - och behovet av - romer som förebilder framhållits. Det gäller barnen och ungdomarna men även vuxna. Det behövs förebilder som visar att det är möjligt att göra en bra och viktig samhällsinsats och samtidigt vara en god rom.

Ett motperspektiv är att förebilderna även har en viktig roll genom att motverka fördomar mot romer och skapa en ”vi” känsla arbetskamrater emellan.

Arbetsgruppen har under sin arbetsperiod fått förståelse för hur viktig varje sådan förebild är. Det är med stor stolthet och glädje som romer berättar om att en rom utmärkt sig inom sport, konst, musik etc. eller om en rom som gör en värderad yrkesinsats inom ett område. Vi tror att varje romsk förebild ger upphov till ett antal nya förebilder och får en betydande spridningseffekt.

Vår rekommendation är att medvetet satsa på att fler romer kommer in i samhälls- och arbetslivet och samtidigt blir förebilder. Den situation som vi har i dag, med ett ytterst litet antal romer som arbetar inom kommunal, statlig eller annan verksamhet måste brytas.

Det är således vår övertygelse att en förändring måste ske. Romska barn och ungdomar måste få möjlighet att se sina egna i arbetslivet. Det gäller hela arbetslivet, inte bara inom arbetsområden där de romska barnen eller ungdomarna finns. På lite längre sikt betyder det att samhället måste göra sitt yttersta för att bryta den nuvarande situationen där romer saknar utbildning. Med hänsyn till hur det ser ut idag kommer det att ta tid innan vi når ett sådant mål.

Arbetsgruppen förordar därför att man redan nu tar till vara den kompetens som finns hos engagerade romer genom att ta emot dem i arbetslivet. Detta gäller särskilt inom arbetsområden där den specifikt romska kompetensen är av särskilt värde, d.v.s. i situationer där romer finns och i synnerhet inom arbetsområden där man möter barn och ungdom. Men det gäller också , som nämnts, arbetslivet i stort.

Om detta skall bli möjligt är det viktigt att vid rekryteringen utgå från romers faktiska kompetens och inte deras formella meritering. Vi pekar här på möjligheten att ibland tillämpa en flexibel meritvärdering i vissa situationer när det gäller anställning av romer. Vårt motiv för detta är att vi befarar att det kan komma att ta alltför lång tid innan det finns något större antal välutbildade romer i Sverige vilket allvarligt skulle kunna försena förändringsprocessen. Vi tror även att romska förebilder avsevärt kan påskynda en förändringsprocess till det bättre. Dessutom tillkommer värdet av metodutveckling. Erfarenheter med romska förebilder från andra länder är positiva. Arbetsgruppen vill också peka på vikten av att romer som anställs för reguljärt arbete även ges reguljära anställningsvillkor.

6.5 Barn och ungdomar

Vår bedömning är att insatser som gäller romska barn och ungdomar måste prioriteras. Den slutsats som vi har dragit är att alla romska barn aktivt bör erbjudas förskoleträning och att det för barnen är viktigt att det bland personalen i förskolan finns vuxna romer. Det bidrar till trygghet hos barnen, någon man kan identifiera sig med och ha som förebild. Det finns även erfarenhet som visar att romsk personal i förskolan ökar föräldrarnas vilja att låta barnen delta i verksamheten. För föräldrarna blir den romska personalen en garanti för att det är bra i förskolan och att man tryggt kan lämna sitt barn till verksamheten. Många romska mödrar skulle också vilja ha tillgång till kombinerad barn- och kvinnoverksamhet i samma lokal. T.ex. varvad teoretisk och praktisk undervisning för mödrarna och förskoleträning för barnen. Den här typen av verksamheter har från tid till annan arrangerats, nästan alltid som tidsbegränsade projekt.

En annan slutsats som arbetsgruppen har dragit är att flertalet av de romska barnen har ett särskilt behov av fritidshemsverksamheter och aktivt bör erbjudas detta. Romsk personal bör finnas med också här och av samma skäl som i förskolan. Det är också angeläget att de

romska barnen ges organiserad läxhjälp eftersom få av dem kan få den hjälpen hemifrån.

När det gäller skolan anser vi att ytterligare ansträngningar måste göras så att barnen får det stöd de har rätt till. Arbetsgruppen anser att det är oacceptabelt att så många romska barn fortfarande lämnar skolan i förtid och/eller utan fullständiga betyg. Den för många elever stora frånvaron är ett problem och leder till att barnet kommer efter i undervisningen.

Arbetsgruppens bedömning är att det finns ett behov av kunskapsutveckling för att komma till rätta med de svårigheter som finns i dag. Samtidigt finns ett behov av att utbyta och sprida erfarenheter liksom av att samverka över förvaltnings- och kommungränser.

I Romerprojektet i Uppsala har man utvecklat en metod för stödja ökad skolgång och daghemsvistelse bland romska barn. Metoden innebär:

- att regelbundet följa upp skolgången (en gång per månad, ibland oftare),
- att informera och motivera föräldrar, barn och personal,
- att tillsammans med föräldrarna delta i föräldramöten och kvartssamtal,
- att tillsammans med föräldrar och skola medverka till att resurser skapas för ökat stöd till eleverna.

De erfarenheter som hittills vunnits visar att skolsituationen påverkas positivt om det finns vuxna romer som arbetar på skolan. Vi har också sett exempel på hur man på en del skolor genom uppsökande verksamhet skapat en dialog med de romska föräldrarna. Det finns vidare exempel på romska föräldrar som har varit tveksamma eller negativa till att själva besöka skolan men välkomnat skolans personal på besök i sina hem. En annan viktig förutsättning för att kunna skapa en dialog är att kontakt inte enbart tas när något är negativt. Det är också viktigt att undervisningen anpassas så att de romska barnen känner igen sig och får intresse för studierna. Ett fortsatt utvecklingsarbete med att ta fram läromedel på romani är en del i detta. Vi vill också betona

betydelsen av att det enskilda barnet i skolsituationen blir sett som individ och ges det stöd som barnet behöver.

Arbetsgruppen har sett exempel på hur den kommunala organisationen har förhindrat att de romska eleverna har fått det särskilda stöd de behöver. Vissa kommuner har t.ex. valt att bilda särskilda klasser för romska elever från hela kommunen och att koncentrera det särskilda stödet dit. En följd av särskilda klasser för romska elever kan vara att en del romska föräldrar inte accepterar att barnen får långa skolresor och att barnen då inte kommer till skolan i önskad utsträckning eller inte får del av något särskilt stöd om de väljer att barnet skall gå i en annan skola.

I kommuner där grundskoleverksamheten är decentraliserad till olika kommundelar kan det å andra sidan vara svårt för elever som vill gå i skolan i en annan kommundel att få del av de särskilda resurser som är avsatta för barn med särskilda behov. Vi anser att det är viktigt att man inom varje organisatorisk lösning uppmärksammar och tar hänsyn till de effekter som kan bli följden.

En allmän svårighet är också att barnen och deras föräldrar inte alltid får erbjudande om barnens möjlighet till hemspråksundervisning. Det förekommer ibland att informationen om hemspråksundervisning ges på ett sådant sätt att informationen inte når fram.

Arbetsgruppen ser med oro på dessa förhållanden och vill understryka vikten av att kommunen tar sitt ansvar för samtliga elever; den kommunala organisationen får inte innebära att vissa elever inte får det stöd de har rätt till.

Regeringen har i 1997 års ekonomiska vårproposition föreslagit en rejäl ökning av de generella statsbidragen till kommunerna. Syftet med förstärkningen är bl.a. att upprätthålla och vidareutveckla en god kvalitet i skolan.

När det gäller insatser i skolan konstaterar regeringen att en likvärdig skola av hög kvalitet förutsätter att alla elever får den hjälp de behöver och att stödet sätts in så tidigt som möjligt. Regeringen bedömer vidare att resursstillskottet bör leda till att förstärkta resurser ges till elever med behov av särskilt stöd. Regeringen ansåg att det bästa sättet att få önskad effekt var genom en generell höjning av statsbidragen till kommunerna. Det är sedan en kommunal skyldighet

att se till att eleverna får den hjälp och det stöd som de behöver.

Arbetsgruppen bedömer att det förstärkta statsbidraget kan möjliggöra för kommunerna att förbättra sitt stöd till romska barn med särskilda behov. De insatser som kommunerna gör inom ramen för resursförstärkningen kommer noggrant att följas upp, för riket totalt och för varje enskild kommun.

Vår bedömning är vidare att satsningar på barn och ungdom är en av de viktigaste faktorerna för att de senare i livet skall kunna komma in på arbetsmarknaden. Ett mål bör vara att romska ungdomar går igenom en gymnasieutbildning. Arbetsgruppen anser att Skolverket bör få i uppdrag att uppmärksamma de romska barnens situation.

Metodutveckling är en viktig del i ett sådant arbete. Till detta återkommer vi under avsnitt **7.9. Uppdrag till centrala myndigheter**. Vi vill även betona vikten av samarbete och erfarenhetsutbyte med nordiska och andra europeiska länder. Nyhetsbrevet Interface som ges ut av Gypsy Research Centre vid Universitetet René Descartes i Paris, med stöd från Europarådet, spelar en viktig roll när det gäller kunskapsutbredning om i synnerhet utbildningsfrågor för romer. I Interface behandlas bl.a. pedagogik och kompetensutveckling hos lärare liksom metodutveckling.

6.6 Vuxenutbildning och arbetsmarknad

Arbetsgruppen vill framhålla den utomordentligt stora betydelse som ett arbete och egen försörjning har för individens självkänsla och även som en integrationsgynnande faktor. Inom ramen för arbetsmarknads- och vuxenutbildningspolitiken vill vi redovisa vår syn på inriktningen av insatser.

Arbetsgruppen anser att en framgångsrik arbetsmarknadsintegration är nyckeln till integrationsprocessen. Det finns andra aspekter av betydelse, men utgångspunkten måste vara romernas möjligheter att genom arbete visa att de är en tillgång i samhället. Här krävs att romer

får ökade förutsättningar för att på eget initiativ delta i samhällslivet. Vi tror dock att det krävs en stor försiktighet när det gäller att vidta arbetsmarknadsåtgärder som utgår från romernas historiskt traditionella yrkesområden. Det är lätt att romantisera vissa gamla yrken som inte har några förutsättningar på dagens arbetsmarknad. Det är viktigt att undvika den typ av projekt eller utbildningar som är helt utsiktslösa ur företagsekonomisk synsätt. Vi vill även peka på att det finns yrkesområden som anses passande ur ett romskt perspektiv och där det samtidigt finns möjligheter att få arbete.

I avsnittet **2.5. om Romska kvinnor** nämndes drömmen om eget gatukök, eget företagande genom sömnad av den finskromska klädedräkten m.m. Vår bedömning är att en del romer skulle kunna få sin försörjning genom att starta eget företag förutsatt att de genom utbildning fick den teoretiska kunskap som är nödvändig för att driva ett företag i dag.

Ett mål bör vara insatser som ökar antalet vuxna romer i olika typer av grundläggande eller kompetenshöjande utbildningar. Det gäller även gymnasiala utbildningar med hänsyn till kraven på dagens arbetsmarknad.

Arbetsgruppen gör även bedömningen att det kommer att finnas behov av kortare utbildningsinsatser för en del romer så att de får bättre förutsättningar att vara med i det förändringsarbete av romernas situation som nu väntar. Här kan både folkhögskolor och studieförbund anordna riktade utbildningar.

Vi anser även att en större andel romer bör ta del av arbetsmarknadsutbildning och av de utbildningar som kommunerna ansvarar för. Romer behöver också få en större delaktighet i de övriga arbetsmarknadspolitiska åtgärderna. Praktikplatser för romer är en angelägen åtgärd. Vi anser vidare att starta-eget kurser för romer kan ligga väl i linje med gruppens behov. För de nyanlända romernas behov är det av stor vikt att innehållet i introduktionsplanerna anpassas. Vi vill vidare betona den unika möjlighet som arbetsförmedlingarnas arbetsgivarkontakter innebär när det gäller att centralt, regionalt och lokalt påverka attityder till romer och motverka etnisk diskriminering vid rekrytering.

Arbetsgruppen är väl medveten om att det i Sverige finns invand-

rare vars brist på utbildning m.m. gör att deras behov har likheter med de romska. Trots detta vill arbetsgruppen betona att romernas situation är speciell och att det är en särskilt utsatt grupp. Vi tänker här på det historiskt långvariga utanförskapet och diskrimineringen. En annan betydelsefull faktor är romerna saknar ett gemensamt hemland.

Traditionellt har det varit vanligt att vuxna romer studerar inom ramen för grundläggande vuxenutbildning, ofta inom komvux. De erfarenheter som hittills vunnits tyder på att det finns betydande svårigheter att utforma en undervisning och en pedagogik som på allvar fångar intresset hos medelålders romer. En bidragande orsak, som tidigare nämnts, är att en del av de här vuxna människorna är mer eller mindre tvingade att delta i undervisning, eftersom detta är ett krav från socialtjänsten. Särskilt anpassad pedagogik med mycket praktiska inslag behövs för denna grupp. Fritidsledarassistentutbildningen i Rinkeby tycker vi är ett mycket bra exempel på yrkesinriktad anpassad utbildning.

Bland den yngre generationen som nu återvänder till skolbänken för att reparera sina svaga kunskaper från grundskoletiden, finns betydligt fler studerande som upplever att de har behållning och utbyte av sina studier.

Vi vill också påminna om den femåriga vuxenutbildningsinsatsen **Kunskapslyftet** som skall genomföras med början den 1 juli 1997. Även om de statliga medlen för kunskapslyftet enbart lämnas för gymnasiestudier, skall satsningen som sådan omfatta alla lågutbildade. Inriktningen ska vara att ge vuxna som har störst behov av utbildning möjlighet att lyckas med sina studier. Arbetsplatsförlagd utbildning och lärlingsliknande utbildning skall kunna ordnas, liksom en kombination av studier och arbetsmarkandspolitiska åtgärder. Arbetsgruppen vill i det här sammanhanget peka på den långa tradition av vuxenutbildning som finns inom folkhögskolorna i Sverige.

Arbetsgruppen tror att det är nödvändigt med en mängd olika utbildningsinsatser för romer - och på flera olika nivåer. För en del romer är det inte realistiskt att målet bör vara en yrkesutbildning/arbete. Det hindrar inte att många av dem behöver få en mer grundläggande kunskap för att kunna vara med i samhället och för att

bryta isoleringen, inte minst för en del kvinnor. Schemalagda studier ger också innehåll och stadga åt dagen och ökad kunskap hos föräldrarna kan bidra till att de förstår sina barns studiesituation bättre. För en del romer kanske ett realistiskt långsiktigt mål är att de lär sig att behärska svenska språket muntligt och får en bättre kunskap om hur samhället fungerar. Arbetsgruppen har med intresse noterat att den vuxenutbildning som erbjuds inom Romerprojektet i Uppsala är så uppskattad att också romska pensionärer börjat studera. Deras önskan är att bryta sin isolering och få möjligheter att ta del av samhällsinformation och aktiviteter.

6.7 Socialtjänsten

Arbetsgruppens uppfattning är att traditionellt socialt arbete med romer inte har varit särskilt framgångsrikt.

Inom socialtjänsten upplever man många gånger att det blir fel, man får ingen kontakt och förstår sig inte på romerna. Vi tror att det till stor del är en fråga om brist på kunskap och behov av metodutveckling.

Vi har vidare dragit slutsatsen att sättet på vilket kunskap om romer produceras bidrar till att göra romerna till en social grupp utan egen vilja till att integreras i samhället. Arbetsgruppen vill lämna socialtjänsttänkande och bidra till att få igång en process som ser romer som aktörer i integrationsprocessen.

Vår syn är att de krävs speciella kunskaper om romer för att kunna möta deras behov och problem. Vi vill mot den här bakgrunden än en gång peka på att kunskap om romer är nödvändig inom flera yrken. Det är som vi tidigare nämnt, vår uppfattning att kunskap om romer bör föras in i alla utbildningsblock som gäller kunskap om minoriteter. Personalutbildningsinsatser om romer för relevanta grupper är ett annat viktigt område.

Vi har tidigare lämnat en del exempel på hur socialtjänsten har prövat nya metoder i arbete med romer och även försökt att arbeta med utgångspunkten *tillsammans med* romer. Det är mot den bakgrunden

som vi rekommenderar ett arbets sätt som kännetecknas av att romerna har en mer aktiv roll och inte behandlas som objekt. Vi delar också den numera vanliga uppfattningen att socialbidrag inte bör uppfattas som ett försörjningsstöd utan kopplas till en aktivitet eller motprestation. Vi tror att det med de här utgångspunkterna kan växa fram en rad olika modeller för framgångsrikt förändringsarbete. Att ta till vara romsk kompetens och medverka i arbetet ser vi som särskilt viktigt just inom socialtjänsten. Det finns t.ex. intresse hos många romer av att arbeta som fritidsledare eller vård- och behandlingsassistenter. Självklart kräver detta utbildning.

Arbetsgruppen har vidare uppfattat att det finns ett stort behov av erfarenhetsutbyte och samarbete mellan olika kommuner inom det här området.

Socialstyrelsen bör också spela en roll när det gäller metodutveckling och kunskapsspridning när det gäller socialt arbete med och för romer.

6.8 De nyanlända romerna från f.d. Jugoslavien

I avsnitt **2.3. De nyanlända romerna från f.d. Jugoslavien** har vi givit en ganska utförlig beskrivning av de människor som är romer och flydde från f.d. Jugoslavien samt fick uppehållstillstånd i Sverige. Så vitt arbetsgruppen känner till finns ingen samlad kunskap om de här aktuella romerna utöver vad som redovisas i denna rapport. Den bild som arbetsgruppen har redovisat grundas, som tidigare nämnts, framförallt på personliga möten med drygt ett hundra av de nyanlända romska hushållen med ungefär 800 familjemedlemmar. Beskrivningen har kompletterats från olika håll med ytterligare uppgifter om de nyanlända romerna. Den verklighetsbeskrivning som är grunden för arbetsgruppens synsätt, rekommendationer och förslag lämnas mot

bakgrund av kända levnadsvillkor för ungefär en fjärdedel av den romska befolkning från det forna Jugoslavien som under de senaste åren har bosatt sig i Sverige.

En allmän uppfattning är att få av de nyanlända romerna väljer att presentera sig som romer. Flertalet föredrar att bli sedda som bosniska flyktingar. Arbetsgruppen anser naturligtvis att de nyanlända liksom andra personer själva får välja om de vill berätta om sin etniska bakgrund eller inte. Samtidigt tycker vi att det är viktigt att de känner att de har rätt till sin etniska tillhörighet och att de inte skall behöva vara rädda för få ett sämre mottagande. Arbetsgruppens förmodan är att det just är rädsla och dåliga erfarenheter som bidrar till att de nyanlända är så diskreta om sitt ursprung.

Vi har tidigare beskrivit den generellt negativa attityd till romer som är så vanlig, t.ex. i det forna Jugoslavien. Även i Sverige finns det många bland de bosniska flyktingarna som absolut inte vill kopplas samman med sina romska landsmän. Förhållandet är giltigt i de flesta länder som har en romsk minoritet. Att hantera och dämpa dessa motsättningar är en viktig fråga som kräver särskild uppmärksamhet i samband med flyktingmottagandet och flyktingars introduktionsprogram.

Det finns som tidigare nämnts, fortfarande några kommuner som har tagit emot bosniska flyktingar, som är romer, utan att kommunen informerats om detta eller på egen hand har upptäckt det. Arbetsgruppen vill understryka hur viktigt det är att berörda tjänstemän inser att personer som har den bakgrunden kan behöva särskilda insatser. Arbetsgruppen har också erfarit att vissa kommuner har ansökt om medel hos Statens invandrarverk för extraordinära kostnader i samband med insatser för romska flyktingar.

Arbetsgruppens bedömning är att det är angeläget att snabbt förbättra kunskapen om de nyanlända romernas situation för att kunna ge dem ett mottagande som passar dem. Många av dem har ett dåligt utgångsläge. De har hittills inte kommit i åtnjutande av några specialåtgärder som kan underlätta integrationen. Vi anser, som nämnts, att stor vikt måste läggas vid anpassning av innehållet i introduktionsplanerna för de nyanlända romernas behov.

Vi vill också understryka att vår syn på perspektivet *tillsammans*

med romer också omfattar de nyanlända romerna även om en sådan samverkan måste ta sig andra uttryck. En möjlighet kan vara att personer från den romska gruppen får fungera som en förmedlande länk vid introduktionsinsatser för de nyanlända.

När det gäller tolkfrågan och de nyanlända har arbetsgruppen gjort vissa iakttagelser. En är att få av de nyanlända romerna frågor efter tolk på romani. Det finns f.ö. en del av de yngre i gruppen som främst har bosniska som modersmål. En del föräldrar bland de nyanlända har berättat att de känt sig ”nedtryckta” av den bosniske tolken, som haft en mycket negativ syn på romer. Sådana erfarenheter har bidragit till att man undviker möten där man behöver tolk, t.ex. föräldramöten och utvecklingsamtal om barnen. Arbetsgruppen vill rekommendera stor lyhördhet när det gäller bosnisk tolkning för romerna från f.d. Jugoslavien. För de av dem som har bosniska som modersmål är situationen självfallet annorlunda. Ett mer generellt problem är att det råder brist på tolkar i romani. Vi vill även fästa uppmärksamheten på att det finns olika romska dialekter.

7 Arbetsgruppens förslag

7.1 Inledning

Arbetsgruppens syn är, som vi tidigare berört, att integration består av ömsesidiga förändringsprocesser genom vilka individer eller grupper med skild kulturell, språklig, religiös eller etnisk bakgrund förenas med

varandra till nya helheter. Ett integrerat samhälle innebär att dess medlemmar bygger upp gemensamma värden bortom skillnaderna.

Arbetsgruppen har i föregående avsnitt redovisat sin syn på hur vi bedömer att arbetet med att förbättra romernas situation kan drivas. Vi har även angivit vissa områden som vi anser vara särskilt angelägna.

Vi har vidare redovisat att vi nu står inför en brytningstid och att en förändringsprocess som kommer att förbättra romernas ställning redan har börjat. Vi har bedömt att det är nödvändigt och att det finns förutsättningar och möjligheter att stimulera den process som redan påbörjats. Samtidigt är gruppen väl medveten om att romerna inte på kort tid kan uppnå det som tagit övriga svenskar ett lång tid att erövra. Det utvecklingsarbete som väntar måste ske på flera plan, på kort sikt, långsiktigt, oförtröttligt och kontinuerligt.

7.2 Statens roll för att förbättra romernas situation

Statens roll när det gäller att stärka romernas ställning har flera dimensioner. En är att synliggöra frågan. Statens roll är också att stimulera och initiera insatser som syftar till att ge romerna likvärdiga förutsättningar och levnadsbetingelser. Att genomföra insatserna, ser vi däremot som en angelägenhet för lokalsamhället, kommuner, föreningsliv osv.

Arbetsgruppens grundsyn är att det kanske viktigaste redskapet för att förbättra romernas situation är att ge dem hjälp och stöd så att de själva kan agera. Inledningsvis behövs omfattande och behovsrelaterade insatser och stöd från samhället. Detsamma gäller för att öka kunskapen hos det omgivande samhället liksom i fråga om erfarenhetsutbyte. Av stor vikt är även att stimulera så att en utveckling av metoder för att arbeta tillsammans med romer kommer i gång.

Den dialog som bör ligga till grund för de särskilda insatserna behöver ske på många plan. Lokalt med romska familjer och bredare

med romska organisationer.

Arbetsgruppen är väl medveten om ett sådant här förändringsarbete inte är en lätt uppgift. Kanske är en mosaik av lokalt anpassade insatser och mikroprojekt det bästa sättet att möta lokala behov och förhoppningar.

Statens uppgift i den här delen bör vara stimulera så att arbetet kommer i gång. Det bör vidare vara ett statligt intresse att underlätta och uppmuntra metodutveckling.

Arbetsgruppen har inventerat vilka särskilda statliga resurser som kan komma i fråga när det gäller förändringsarbetet, vilket redovisas i avsnitt **7.8. Prioritering av romer vid fördelning av vissa andra medel**. I det här sammanhanget vill vi även understryka att de generella resurser och insatser som finns inom olika områden också måste användas på ett sådant sätt att romerna får del av dem.

Staten har även genom sina myndigheter inom respektive myndighetsområde ett ansvar att bevaka och följa upp romernas situation. Regeringen och departementen har också möjlighet att genom regleringsbrev eller särskilda uppdrag till myndigheter initiera frågor som gäller romernas situation. Slutligen är arbetsgruppens bedömning att det behövs en funktion på nationell nivå som kan fungera som en motor och vara pådrivande i förändringsprocessen och samtidigt svara för kontinuitet och långsiktighet.

7.3 Framtida nationellt ansvar för att förbättra romernas situation

Statens invandrarverk har bl.a. till uppgift att främja invandrares integration i samhället. Inom ramen för det långsiktiga integrationsarbetet skall Invandrarverket prioritera frågor som gäller möjligheter och hinder för invandrare att komma in på arbetsmarknaden samt invandrares delaktighet och inflytande i samhället.

Regeringen tillsatte i januari 1997 en särskild utredare med uppgift att föreslå en ny myndighetsstruktur på det integrationspolitiska området. Uppdraget redovisades i maj 1997. Bl.a. föreslås att en ny myndighet med ansvar för bl.a. integrationsfrågor bildas under år 1998. Frågan bereds för närvarande inom regeringskansliet och en proposition planeras till hösten.

I avsnitt **4.9. Minoritetsspråkskommittén** har vi redovisat för kommitténs utredningsuppdrag, som skall vara slutfört till utgången av september 1997. Kommitténs förslag kan resultera i betydande förändringar när det gäller romani och romernas ställning.

Om romani erkänns som ett minoritetsspråk i Sverige måste också åtgärder vidtas för att på olika sätt främja användningen av språket, för att sprida respekt, tolerans och förståelse för språket och den kultur och historia som är förbundet med det.

Om romerna erkänns som en nationell minoritet i Sverige kommer deras ställning som grupp i samhället att stärkas med Europarådets ramkonvention för skydd av nationella minoriteter som utgångspunkt. Kommittén skall även lämna förslag på vilka åtgärder som i sådant fall är nödvändiga för att Sverige ska kunna efterleva bestämmelserna i konventionen.

Mot bakgrund av det pågående utrednings- och beredningsarbete som här har redovisats har arbetsgruppen bedömt att det ännu inte är möjligt att lämna förslag om var det nationella ansvaret för att driva romska frågor långsiktigt bör ligga. Vi föreslår därför att arbetsgruppen med uppgift att förbättra romernas situation i det svenska samhället under en övergångsperiod ges uppdraget att vara nationellt pådrivande och fungera som motor i det kommande arbetet med att genomdriva arbetsgruppens förslag. Förslaget innebär inte några förändringar i fråga om Statens invandrarverks ansvar för integrationsfrågor.

7.4 Utbildning och kunskapsspridning

En viktig uppgift för det organ som skall vara nationellt pådrivande i romska frågor är att se till att kunskapen om romer, romernas situation och arbetsmetoder för att förbättra den ökas och sprids. Sådan kunskapsspridning kan ske på olika sätt, t.ex. genom seminarier och konferenser och arbetsgruppen bör initiera sådana aktiviteter. Romer bör spela en aktiv roll i en sådan process.

Det operativa ansvaret för genomförandet bör i första hand ligga på de berörda sektorsmyndigheterna. Statens invandrarverk liksom Svenska Kommunförbundet bör också kunna spela en viktig roll i arbetet och de skall självklart också kunna ta egna initiativ.

Arbetsgruppens bedömningar är att seminarier och andra verksamheter bör präglas av ett *tillsammans med* romer perspektiv. När det gäller inriktning av och utformning av seminarierna föreslår arbetsgruppen att det blir en gemensam uppgift. Romer och romskt föreningsliv har här en viktig roll att spela. Vi vill även betona att vi ser två målgrupper för de här verksamheterna. Dels alla de icke-romer som yrkesmässigt möter romer och dels företrädare för romskt föreningsliv eller enskilda romer. Vår förhoppning är även att de olika insatserna skall bidra till att skapa en dialog. Dessutom är det viktigt att sprida kunskaper till massmedia och andra kulturförmedlare för att bilden av romer och romsk kultur skall bli så korrekt som möjligt.

7.5 Stöd till Nordiska Zigenarrådet/Romska organisationer för medverkan i förändringsprocessen

Det arbetssätt som arbetsgruppen har föreslagit är tidsmässigt resurskrävande och förutsätter en omfattande romsk medverkan. Arbetsgruppen har mot den här bakgrunden gjort bedömningen att en sådan medverkan är så omfattande att den rimligtvis inte kan ske enbart inom

ramen för frivilligt oavlönat arbete. Arbetsgruppen föreslår statligt stöd för romsk medverkan i utvecklingsarbetet med att förbättra romernas situation.

Det är inte arbetsgruppens uppgift att i detalj peka på hur det kan genomföras. Arbetsgruppen vill ändå i det här sammanhanget peka på de särskilda medel avseende utvecklingsarbete som finns för att förbättra kunskaper om det demokratiska samhället och dess struktur. Medlen disponeras av Inrikesdepartementet och fördelas genom beslut av regeringen.

Med hänsyn till att det kommande utvecklingsarbetet i första hand kommer att äga rum ute i kommunerna är det enligt vår syn av stor vikt att romer som vill arbeta lokalt ges de utbildningsinsatser som kan behövas för att kunna vara med. Vår bedömning är att Nordiska Zigenarrådet har en viktig roll och kan bidra till att utveckla romsk kompetens så att lokala förutsättningar att vara med i förändringsarbetet ges. Arbetsgruppens förslag är att sådant utvecklingsarbete även måste ges ekonomiskt stöd.

Arbetsgruppen har i den här rapporten valt att inte lämna förslag till direkta kultur- eller språkfrämjande insatser. Vi har gjort vårt ställningstagande efter att noga ha övervägt frågan. Skälet till att vi nu har avstått från sådana förslag är det ännu inte avslutade utredningsarbete som pågår inom den tidigare nämnda Minoritetsspråkskommittén. Om romani får status som minoritetsspråk och om romernas ges skydd som en nationell minoritet och Sverige ansluter sig till de båda Europarådskonventionerna får detta, som nämnts, omfattande konsekvenser. Detta har vi även berört i avsnitt **4.9. Minoritetsspråkskommittén.**

7.6 Medel för extraordinära kostnader för insatser i samband med flyktingmottagandet - nyanlända romer

Inrikesdepartementet har avsatt medel hos Invandrarverket till bidrag för extraordinära kostnader till sådana kommuner som i samband med det kommunala flyktingmottagandet får ta emot flyktingar som behöver särskilda åtgärder. Invandrarverket disponerar 45 miljoner kronor för ändamålet under år 1997. Medlen kan sökas av kommuner som får extraordinära kostnader till följd av att de inom ramen för det kommunala flyktingmottagandet har tagit emot nyanlända flyktingar som behöver särskilda insatser.

Arbetsgruppen har dragit slutsatsen att det finns ett stort behov av särskilda insatser för många av de bosniska flyktingarna av romskt ursprung som tagits emot i kommunerna och att sådana insatser ofta kan medföra betydande kostnader. Vi föreslår att de medel för extraordinära kostnader som Invandrarverket förfogar över i inte obetydlig omfattning används för att stödja särskilda insatser för dessa nyanlända romer. Vi föreslår också att Statens invandrarverk får i uppdrag att göra en situationsbeskrivning för gruppen. Detta redovisas i avsnitt

7.9 Uppdrag till centrala myndigheter.

7.7 Medel till insatser i invandratäta bostadsområden

Inrikesdepartementet disponerar för år 1997 125 miljoner kronor för insatser i invandratäta bostadsområden. Det långsiktiga målet med

satsningen är att bryta den tilltagande segregationen och vända utvecklingen i positiv riktning. Ett villkor för bidrag är att en övergripande och samordnad handlingsplan upprättas av kommunerna för de insatser som man tänker sig.

De kommuner som regeringen har utsett, hittills 12 stycken, lämnar sina handlingsplaner till Inrikesdepartementet för godkännande och första delutbetalning. Kommunerna svarar själva för minst hälften av kostnaden. Handlingsplanernas syfte enligt riktlinjerna skall vara att öka arbetskraftsdeltagande bland invandrare i bostadsområdet, stärka deras kompetens, öka de vardagliga kontaktytorna mellan invandrare och svenskar för att underlätta språkinläring och öka chansen till inträde på arbetsmarknaden. Andra syften är att motverka utanförskap genom t.ex. tillskapande av träffpunkter samt att bidra till god social och kulturell utveckling. Handlingsplanerna skall ge uttryck för en helhetssyn på bostadsområdet ur ett underifrånperspektiv. Med detta avses att det är de boendes egna initiativ och behov som skall släppas fram och vara grunden i handlingsplanen. Tillräckligt med tid för denna lokala dialog och lokala förankring skall finnas. Kommunerna ses således mer som möjliggörare.

Inom ett antal storstadskommuner med invandratäta bostadsområden pågår för närvarande en mängd olika aktiviteter som syftar till att stärka och stimulera lokalt utvecklings- och förändringsarbete. I maj 1997 gav regeringen ytterligare möjlighet för fyra kommuner utanför storstäderna att planera insatser i var sitt bostadsområde.

I de flesta kommuner och stadsdelar där aktiviteterna nu pågår eller planeras bor även många romer. Arbetsgruppen betonar mot den här bakgrunden nödvändigheten av att involvera romer i förändringsarbetet. Inom ramen för insatser i invandratäta områden kan det finnas vissa möjligheter till ett mer långsiktigt utvecklingsarbete. Arbetsgruppen anser att det skulle ha ett mycket stort värde om det t.ex. gavs möjlighet att satsa rejält på romska barn i ett område under en längre tid. Vi tror att det skulle vara av särskild betydelse om en sådan satsning gjordes i ett område där det bor romska barn med olika bakgrund och med ursprung i olika romska kulturgrupper. En sådan satsning skulle även efter utvärdering väsentligt kunna bidra till ökad kunskap och metodutveckling när det gäller den romska förändrings-

processen.

Om man vill gå vidare mot en sådan verksamhet innebär det att romerna, i enlighet med underifrånperspektivet, måste föra en dialog med aktuella kommuner om insatser och att dessa då bör bli en del av kommunens handlingsplan. De kommuner som ingår i satsningen på att utveckla eftersatta och invandrantäta bostadsområden är Botkyrka, Göteborg, Haninge, Huddinge, Malmö, Solna, Stockholm, Södertälje samt Eskilstuna, Landskrona, Norrköping och Trollhättan. Arbetsgruppen föreslår att Skolverket får i uppdrag att särskilt uppmärksamma hur skolsituationen kan förbättras för de romska barnen, vilket vi återkommer till under avsnitt **7.9.Uppdrag till centrala myndigheter.**

7.8 Prioritering av romer vid fördelning av vissa andra medel

Arbetsgruppens allmänna bedömning är att det finns skäl att särskilt beakta och tillgodose de romska gruppernas behov inom nästan alla samhällsområden. Vi har tidigare redovisat de skäl som vi grundar bedömningen på.

När vi nu vill fästa uppmärksamheten på vissa särskilda statliga medel som finns inom olika politikområden, har vi valt att redovisa dem departementsvis. Vår förhoppning är att på så sätt göra det hela mer överskådligt. Vår bedömning är att romerna vid fördelning av de här aktuella särskilda medel skall vara en prioriterad eller särskild uppmärksammas grupp. Vi försätter att ett sektorsövergripande synsätt tillämpas och att de olika sektorerna även beaktar möjligheten att delvis gå samman när det är lämpligt.

Inom respektive departements ansvarsområde inklusive dess myndigheter finns självfallet även andra sätt än ekonomisk styrning genom vilka romernas situation kan uppmärksammas.

Utbildningsdepartementet

För budgetåret 1997 disponerar departementet 37 miljoner kronor för utvecklingsarbete inom skolektorn. Av beloppet skall medel användas för teknikkurser för flickor, läromedelsutveckling, extra språkinsatser för invandrarelever samt vissa internationella projekt. Arbetsgruppen anser att insatser för romer skall vara ett nytt prioriterat område för utvecklingsarbete inom skolektorn.

Dessutom finns under år 1997 ytterligare drygt 9 miljoner kronor till regeringens disposition. En del av dessa medel är ännu inte utnyttjade och arbetsgruppens bedömning är att insatser som främjar romska barns och vuxnas utbildning skall vara ett prioriterat område vid fördelningen.

Socialdepartementet

Allmänna arvsfonden har medel för insatser för barn och ungdom och handikappade. Arvsfondsdelegationen på Socialdepartementet handlägger ansökningar om medel i frågor som rör barn under 12 år samt personer i alla åldrar med funktionshinder. Ekonomiskt stöd kan t.ex. ges till insatser som görs inom ramen för frivilliga organisationers arbete, t.ex. romska föreningar.

Arbetsgruppens förslag är att regeringen som har möjlighet att avsätta en ram med särskild inriktning för arvsfondsmedel, fattar ett beslut med inriktningen på insatser avseende romska barn och ungdomar.

Socialdepartementet har vidare medel för drogförebyggande insatser. Dessutom finns utvecklingspengar hos Socialstyrelsen och Folkhälsoinstitutet för metodutveckling och kunskapsspridning inom olika områden.

Inrikesdepartementet

Vi har redan nämnt de medel som disponeras för extraordinära insatser i samband med det kommunala flyktingmottagandet respektive för insatser i invandrartäta områden, som disponeras av Inrikesdepartementet.

Ett annat anslag som departementet disponerar avser 8 miljoner kronor för utvecklingsprojekt för att öka demokrati och delaktighet liksom inflytande. Invandrare och minoriteter är en prioriterad grupp. Arbetsgruppens bedömning är att den romska befolkningen i Sverige har ett stort behov av att utveckla sig själva i de här angivna avseendena. Vårt förslag är att en del av de medel som finns för demokratiutveckling kanaliseras på olika sätt som stöd till insatser som ökar romernas delaktighet i det svenska samhället.

Inrikesdepartementet disponerar även särskilda medel för insatser mot främlingsfientlighet och rasism. Här kan också insatser med inriktning på aktiviteter hos romer bli aktuella att stödja.

Arvsfondsdelegationens kansli på Inrikesdepartementet handlägger ansökningsärenden som gäller ungdomar 12 - 25 år. Inriktningen är att stödja nyskapande och utveckling. Stöd lämnas till föreningar och andra organisationer som bedriver ideell verksamhet.

Arbetsmarknadsdepartementet

Arbetsmarknadsdepartementet disponerar år 1997 100 miljoner kronor som särskilda medel för utsatta grupper. Arbetsgruppens bedömning och förslag är att initiativ till projekt som leder till metodutveckling av program för romer är något som bör prioriteras i detta sammanhang.

7.9 Uppdrag till centrala myndigheter

Arbetsgruppen föreslår att några centrala myndigheter ges särskilda uppdrag i syfte att följa och påskynda en positiv utveckling av romernas situation. Det gäller Skolverket, Socialstyrelsen och Statens invandrarverk.

Vi anser att det är viktigt att Skolverket särskilt uppmärksammar romska barn samt stödjer och utvärderar kommunernas insatser för dem. Om kommuner med romska elever ålades att utforma och redovisa planer för hur de romska barnens skolnärvaro och kunskaper skall förbättras, tror vi att en positiv utveckling skulle påskyndas. Arbetsgruppen ser även behov av långsiktiga skolstödjande insatser i förskolan, på fritidshem och i skolan. Vi föreslår mot den här bakgrunden att Skolverket ges ett uppdrag med den här inriktningen.

Arbetsgruppens förslag är att Skolverket får i uppdrag att särskilt uppmärksamma hur skolsituationen kan förbättras för de romska barn samt att följa och utvärdera kommunernas insatser för dem.

I samband med ett sådant uppdrag ges bör möjligheten beaktas att ålägga kommuner att redovisa planer för hur barnens skolnärvaro och utveckling kan gynnas. Även Socialstyrelsen bör enligt vår bedömning uppmärksamma de romska barnens behov av stöd och utvärdera de insatser som görs inom styrelsens ansvarsområde.

Vår bedömning är att Socialstyrelsen särskilt bör uppmärksamma romska barns behov av stöd och utvärdera insatser som görs för dem. När det gäller de yngre barnen vill vi särskilt peka på behov av särskilda resurser till barnavårdscentraler i områden med många romska småbarn. Arbetsgruppen föreslår därför att Socialstyrelsen ges ett uppdrag med den här inriktningen.

Mot bakgrund av den utsatta situation som de nyanlända romerna från f.d. Jugoslavien nu befinner sig i anser arbetsgruppen vidare att Statens invandrarverk bör ges i uppdrag att till regeringen lämna en situationsbeskrivning för gruppen. I uppdraget bör ingå att Invandrarverket skall redovisa vad som görs i dag liksom behov av eventuella ytterligare insatser.

Arbetsgruppen anser att det är angeläget att ett sådant uppdrag formuleras och i övrigt utformas på ett sådant sätt att det inte pekar ut de berörda flyktingarna på ett för dem oönskat sätt. Med en situationsbeskrivning som underlag anser arbetsgruppen att det blir lättare

att ge de nyanlända lämpligt stöd och introduktion.

Arbetsgruppen vill betona att de är individens behov som böra vara vägledande vid val av insats.

7.10 Arbetsgrupp med syfte att förbättra romernas situation - dess framtida mandat

Arbetsgruppen har tidigare redovisat att vi anser att det bör vara ett nationellt ansvar att förbättra romernas situation även om genomförandet ligger på lokal och regional nivå. Vi har vidare angivit visst pågående utrednings- och beredningsarbete som skäl till att arbetsgruppen i dag inte anser det möjligt att lämna ett konkret förslag om var ett sådant ansvar långsiktigt skall ligga.

Vårt förslag är att den nuvarande arbetsgruppen med uppgift att förbättra romernas situation ges mandat att under en övergångsperiod ha nationellt ansvar för att följa och driva på arbetet och insatserna i linje med de förslag och synsätt som redovisats. Den operativa funktionen bör respektive myndigheter ansvara för. Svenska kommunförbundet har självfallet en viktig roll att spela som företrädare för Sveriges kommuner där det lokala utvecklingsarbetet kommer att pågå. Med övergångsperiod avser vi tiden fram till dess att underlag för att fatta beslut om det framtida ansvaret föreligger och detta har trätt i kraft. Ett fortsatt mandat för arbetsgruppen medför inga förändringar när det gäller det ansvar som Statens invandrarverk i dag har.

Arbetsgruppens rapport, **Romer i Sverige - tillsammans i förändring**, bör sändas ut på remiss till ett stort antal kommuner, myndigheter och frivilliga organisationer. En sådan remiss bör inte bara vara inriktad på att få synpunkter på arbetsgruppens förslag. Det är också mycket angeläget att få in nya idéer för att på olika sätt kunna vidareutveckla arbetet. Kommunerna och övriga remissinstanser bör

därför uppmanas att i samband med remissen lämna en bred redovisning av hur de arbetar för att stärka romernas situation. Arbetsgruppen eller det organ som i framtiden kommer att ha nationellt ansvar för romerna kommer att utforma sitt arbete med utgångspunkt från denna rapport och de synpunkter, förslag och idéer som lämnas i remissvaren.

Vårt förslag är att arbetsgruppen ges en ny start med uppdrag att fungera som motor för arbetet med att förbättra romernas situation redan tidigt på hösten år 1997. Med hänsyn till att arbetsgruppen då ges en ny uppgift ser vi inga hinder till smärre förändringar i dess sammansättning. Vi anser att det i arbetsgruppen liksom i dag bör finnas bred romsk representation. Arbetsgruppen vill likaså betona att den värdefulla kompetens som utvecklats genom den nuvarande arbetsgruppens arbete tas till vara och blir till nytta i det arbete som nu följer.

Bilaga: En integrerad svensk romsk tjej berättar.

En integrerad svensk romsk tjej berättar.

Mitt liv började som för många andra romer i den stora romska familjegemenskapen, men i ett miniatyrsamhälle, som var väldigt avskärmat från majoritetssamhället. Jag gick inte i skolan särskilt mycket. Vi romer gjorde inte det på den tiden och det fanns inte heller någon som försökte övertala oss att gå i skolan. Det fanns inget intresse från samhällets sida för romernas barn och deras behov av utbildning. Det var under 1960-talet. I dag är jag fyrtio år fyllda.

Mina barn kommer att få en utbildning som kan ge dem försörjning. Jag kan inte tillåta dem att välja bort skola och utbildning. Många gånger måste jag tvinga mig till att inte ge efter för känslorna av att tycka synd om min lilla skolficka, som går upp ”nästan mitt i natten”, under vintern när det är mörkt ute. Det skulle vara så enkelt att säga till henne att ”du får gå och lägga dig igen, det är inte så viktigt med skolan eller vi romer brukar inte vara så noga med skolgången”. Men jag har bestämt mig. Det är synd om henne nu, men om hon inte går i skolan och lär sig allt som behövs i dagens samhälle, så blir det mycket mer synd om henne när hon blir vuxen.

Själv började jag mina studier när jag var nitton år. På ett vuxengymnasium. Först blev det grundskolekompetens och senare gymnasium. Nu är jag glad att jag kunde skaffa mig den utbildningen, även om det var en tuff tid, då många ifrågasatte mitt val. Från våra egna släktingar fanns en stark misstro mot att gå så mycket i skola. Även från en del lärare och klasskamrater fanns en lika stor misstro. Hur kunde det komma sig att jag som vuxen inte ens hade klarat av grundskolan!

När jag så småningom fick arbete som hemspråklärare och studiehandledare har jag i en del sammanhang känt att det inte är alldeles självklart att min kompetens är den rätta. Ibland har man tyckt att det är bättre med en lärarutbildad icke-romsk person. Hur skulle en sådan lärare kunna tillgodose de romska barnens behov av trygghet och känsla av gemenskap, som de har genom att i skolan ha åtminstone en person som de känner igen och som tillhör den egna gruppen. Min uppfattning är att det är en absolut nödvändig förutsättning för många av de romska barnen och deras föräldrar att ha en ”kontaktperson”, som förstår dem och som fungerar som brobyggare i grundskolan. Vad

jag menar är en person som är kulturkompetent och talar vårt språk.

Det är så många föräldrar som bara har negativa minnen från sin egen skolgång. De var mobbade, annorlunda och kunde inte lära sig på samma sätt som de svenska barnen. Och man vill inte utsätta sig egna barn för något liknande. Jag vet att många barn behöver så oerhört mycket stöd, även utanför skolan, med läxläsning t.ex. och detta är ingenting som föräldrarna kan erbjuda. Som förälder kan det vara så att man säger att det och det där är inte så noga för oss romer, så det behöver du inte bry dig om. Ibland säger man nog så, när man som förälder känner att ens auktoritet kan bli ifrågasatt av ens eget barn. För en del barn i skolan kan det ibland vara tufft att inta denna attityd, det kan vara ett sätt att få uppmärksamhet.

Jag skulle önska att jag fick arbeta för att förbättra de romska barnens möjligheter till en bättre motivation till skolgång och vidareutbildning, men den typen av arbeten finns inte. I stället får jag försöka göra motsvarande arbete under min fritid, för det är en viktig uppgift i dag.

Jag vill sluta med att berätta något om min dotter, snart åtta år. Hon har gått i katolska skolan i flera år, så hon kan redan läsa, skriva och räkna mycket bättre än jag kunde som tjugoåring. Vid ett utvecklingssamtal nyligen tillfrågades min dotter om det var något särskilt som intresserade henne i skolan, om det fanns något hon speciellt skulle vilja göra. Jag blev mycket förvånad när hon på lärarens förfrågan svarade: ”*Det jag allra helst skulle vilja lära mig är multiplikation!*”

Just nu håller hon på och lär sig detta. Och det är hon mycket lycklig över att få göra.